

Сектор за шумарство и заштиту животне средине
Телефони: 011/311-34-10; 311-27-70; фак.: 011/311-85-13
Булевар Михајла Пупина број 113, Нови Београд
Број: 4752
Датум: 19.06.2025. године

**ПРЕДЛОГ ПЛАНА УПРАВЉАЊА
СПЕЦИЈАЛНИМ РЕЗЕРВАТОМ ПРИРОДЕ „СУВА
ПЛАНИНА“
за период 2026 - 2035. године**

Садржај

Увод	5
1. Приказ главних природних и створених вредности и природних ресурса СРП „Сува планина“	9
2. Оцена стања животне средине СРП „Сува планина“	30
3. Преглед активности, делатности и процеса који представљају факторе угрожавања СРП „Сува планина“	32
4. Дугорочни циљеви заштите, очувања и унапређења и одрживог развоја СРП „Сува планина“	34
5. Анализа и оцена услова за остваривање дугорочних циљева заштите, очувања и унапређења и одрживог развоја СРП „Сува планина“ и SWOT АНАЛИЗА	37
6. Приоритетне активности и мере на заштити, одржавању, праћењу стања и унапређењу природних и створених вредности СРП „Сува планина“	41
7. Приоритетни задаци научноистраживачког и образовног рада	45
8. Планиране активности на одрживом коришћењу природних вредности, развоју и уређењу СРП „Сува планина“	47
9. Просторна идентификација планских намена и режима коришћења земљишта у СРП „Сува планина“	49
10. Активности на промоцији вредности СРП „Сува планина“	55
11. Студијска (истраживачка), програмска, планска и пројектна документација потребна за спровођење циљева и активности на заштити, очувању и унапређењу и одрживом развоју СРП „Сува планина“	57
12. Сарадња са локалним становништвом и другим власницима и Корисницима непокретности на подручју СРП „Сува планина“	59
13. Динамика и субјекти реализације Плана управљања СРП „Сува планина“	61
14. Финансијска средства и материјалне претпоставке за извршење поверених послова управљања СРП „Сува планина“	65

Фото докуменација:

Завод за заштиту природе Србије;

ЈП „Србијашуме“;

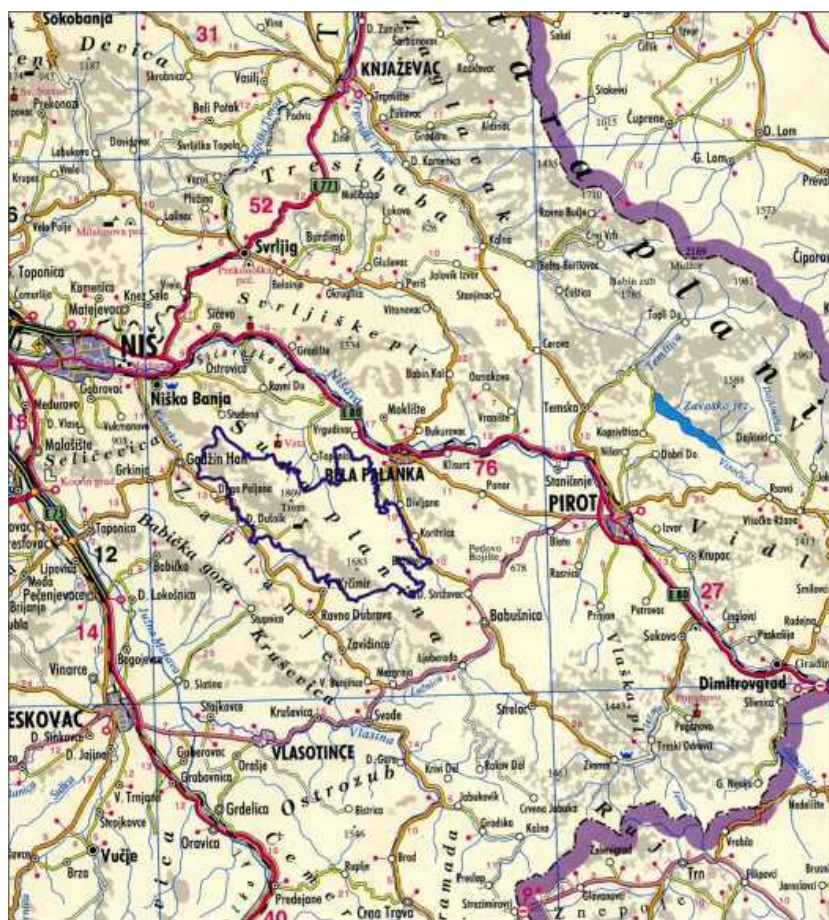
Природно математички факултет Ниш (Извештај Мониторинг стања биљног света и вегетације Специјалног резервата природе „Сува планина“).

УВОД

Увод

Влада Републике Србије донела је Уредбу о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина” („Службени гласник РС”, бр. 72/15), којом је део подручја Суве планине у југоисточној Србији стављен под заштиту као Специјални резерват природе „Сува планина” I категорије, подручје међународног и националног, односно изузетног значаја.

Сува планина се налази блиско географском средишту Балканског полуострва и захвата површину од око 300 km². Пружа се правцем СЗ-ЈИ у дужини од 35 km, док њена ширина износи 12 km. Налази се између града Ниша, Пирота, Лесковца и општине Бела Паланка. Може јој се прићи асфалтним саобраћајницама из правца Ниша преко Гаџиног Хана или из правца Ниша преко Беле Паланке, као и из правца Пирота преко Коритника и Дивљна.

Скица географског положаја Специјалног резервата природе „Сува планина“

Специјални резерват природе „Сува планина” налази се на подручју општина Бела Паланка, Гаџин Хан и Нишка Бања укупне површине **18 116 ha 68 a 97 m²**, у оквиру ког су утврђени режими I, II и III степена заштите, и то:

- режим заштите **I степена** на површини од **848 ha 20 a 95 m²**, што представља 4,68 % подручја у државном власништву и којим су обухваћене две засебне целине: „Мосор” и „Соколов камен – Трем – Смрдан – Дивна горица”
- режим заштите **II степена**, на површини од **2194 ha 54 a 37 m²**, што представља 12,11 % подручја и којим су обухваћене две засебне целине: „Валожје – Големо Стражиште” и „Рубовац – Церје (Ребрине)” и
- режим заштите **III степена** на површини од **15 073 ha 93 a и 65 m²**, што представља 83,21% подручја.

Чланом 6. Уредбе о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“ („Службени гласник РС“, број 72/15), Влада Републике Србије за управљача је одредила Јавно предузеће „Србијашуме“ Београд.

Послове непосредног управљања Специјалним резерватом природе „Сува планина“ на терену спроводи део Јавног предузећа за газдовање шумама „Србијашуме“, Шумско газдинство „Ниш“ из Ниша.

План управљања Специјалним резерватом природе „Сува планина“ за период 2026-2035. године представља други десетогодишњи плански документ.

Управљач доноси план управљања за период од десет година, на који сагласност даје Министарство надлежно за послове заштите животне средине, у складу са актом о заштити који је донела Влада Републике Србије.

План управљања се остварује кроз годишње програме управљања, којима се детаљно и прецизно дефинишу задаци, радови и активности, организациони и материјално-финансијски услови њиховог извршења.

Правни основ за израду Плана управљања СРП „Сува планина“ за период од 2026-2035. године су чланови 68. (прописује обавезу управљача да изради план), 52. и 53. (прописује садржину плана) Закона о заштити природе („Службени гласник Републике Србије“, број 36/09, 88/10, 91/10-исправка, 14/16, 95/18-др.закон и 71/21) и Уредба о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“ („Службени гласник РС“, број 72/15).

План је урађен у складу са:

- Законом о заштити природе („Службени гласник Републике Србије“, број 36/09, 88/10, 91/10-исправка, 14/16, 95/18.- др.закон и 71/21);
- Законом о водама („Службени гласник Републике Србије“, број 30/10, 93/12 и 101/16);
- Законом о шумама („Службени гласник Републике Србије“, број 30/10, 93/12 и 89/15 и 95/18.- др.закон);
- Законом о заштити животне средине („Службени гласник Републике Србије“, број 135/04, 36/09, 36/09.- др.закон, 72/09, 43/11, 14/16, 76/18 95/18.- др.закон и 94/24);
- Законом о дивљачи и ловству („Службени гласник Републике Србије“, број 18/10 и 95/18. – др.закон);
- Законом о заштити од пожара („Службени гласник Републике Србије“, број 111/09, 20/15, 87/18 и 87/18 –др.закон);
- Уредбом о еколошкој мрежи („Службени гласник Републике Србије“, број 102/07);
- Просторним планом Републике Србије 2021-2035 („Службени гласник Републике Србије“, број 88/10);
- Просторни план подручја посебне намене Сува планина („Службени гласник РС" бр. 55/2012);
- Просторни план општине Гацин Хан 2026-2035 (Одлука о изради бр. 06-350-164/2024/II од 14.08.2024.год.);
- Студијом заштите Специјалног резервата природе „Сува планина“ (Завод за заштиту природе Србије, 2013. године);
- Решењем о условима заштите природе за израду Плана управљања СРП „Сува планина“ за период 2026-2035. године (акт 000520754 2025 14850 000 000 501 106 од 08.05.2025. године), које је издало Министарство заштите животне средине;
- Планом развоја за Моравско шумско подручје, важности за период од 2023–2032. године (ЈП „Србијашуме“ Београд, Шумско газдинство „Ниш“ Ниш);
- Водопривредном основом Србије („Службени гласник Републике Србије“, број 11/02);

- Стратегијом управљања водама на територији Републике Србије до 2034. године („Службени гласник Републике Србије“, број 3/17);
- другим планским актима из области шумарства, ловства и заштите културно-историјских споменика на подручју Специјалног резервата природе „Сува планина“.

Према Закону о заштити природе план управљања заштићеним подручјем је документ којим субјекат задужен за управљање заштићеним подручјем планира: мере и активности заштите, очувања, унапређења и коришћења заштићеног подручја; смернице и приоритете за заштиту и очување природних вредности заштићеног подручја, као и развојне смернице уз уважавање потреба локалног становништва.

Сува планина је први пут заштићена Решењем о претходној заштити („Службени гласник РС“ бр. 47/02) 2002. године, која је поновљена 2003. године („Службени гласник РС“ бр. 110/03) и 2008. године („Службени гласник РС“ бр. 65/08), али је због измена Закона о заштити природе било потребно допунити и дорадити Студију заштите, односно урадити ревизију исте што је учињено 2011. године.

Сагласно Просторном плану Републике Србије, а на основу Студије заштите Специјалног резервата природе коју је урадио Завод за заштиту природе Србије и предлога Министарства за заштиту животне средине, Влада Републике Србије 2015. године донела је Уредбу о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“ („Службени гласник РС“, број 72/2015), којом је део подручја Суве планине стављен под заштиту као природно добро од изузетног значаја, сврстано у I категорију заштите, укупне површине 18 116 ha 68 a 97 m².

1.

ПРИКАЗ

ГЛАВНИХ ПРИРОДНИХ И СТВОРЕНИХ ВРЕДНОСТИ

И ПРИРОДНИХ РЕСУРСА СРП „Сува планина“

1.1. Приказ главних природних и створених вредности и природних ресурса СРП „Сува планина“

Специјални резерват природе „Сува планина“ налази се у Источној Србији, у југозападном делу Карпато-балканског планинског система и административно се простире на територији општина Нишка Бања, Гаџин Хан и Бела Паланка.

Као један од центара биодиверзитета Балканског полуострва, Сува планина стављена је под заштиту као природно добро од међународног и националног, односно изузетног значаја и сврстава се у прву категорију ради очувања биолошких, предеоних, геолошких и геоморфолошких вредности, изузетног фаунистичког и флористичког диверзитета и објеката геолошког и културно-историјског наслеђа.

ПРИРОДНЕ ВРЕДНОСТИ

Биолошке вредности Суве планине

Биолошке вредности Специјалног резервата природе „Сува планина“ представља, пре свега, изузетан фаунистички и флористички диверзитет који се огледа у великом броју врста биљака и животиња међу којима има ендемичних, реликтних, строго заштићених и заштићених врста, нарочито 58 врста лишајева, 1244 таксона флоре, 259 таксона инсеката, 12 врста риба, 23 врсте водоземаца и гмизаваца, 139 врста птица и 26 врста сисара.

Лихенофлора Суве планине

На Сувој планини забележено је 58 врста лишајева, што чини 13.5 % лихтенофлоре Србије. Лихтенофлора на овом подручју није довољно истражена, те се може очекивати и знатно већи број таксона.

На кречњачким стенама јављају се претежно калцифилне и термофилне врсте, првенствено из родова: *Caloplaca*, *Collema*, *Dermatocarpon*, *Lecanora* и *Verrucaria*.

Највећи број сакупљених лишајева припада групи крустозних (корастих), а пронађени су и фрутикозни (жбунасти) лишајеви који су индикатори чистог ваздуха и насељавају незагађену средину.

*Лишај Psora decipiens, Соколов
камен (Фото Д. Димовић)*

Флора и флористичка разноврсност Суве планине

Главне одлике флористичког диверзитета представља учешће ендемичних, реликтних, ретких и угрожених биљних врста у флори одређеног подручја, као и таксономска структура и фитогеографске карактеристике.

У флори Суве планине заступљена је 1244 биљна врста, од којих 3 припадају **пречицама** (*Lycopodiophyta*), 4 **раставићима** (*Equisetophyta*), 18 **папратницама** (*Polypodiophyta*), 6 **голосеменицама** (*Pinophyta*) и 1230 **скривеносеменицама** (*Magnoliophyta*), које су распоређене у оквиру 471 рода и 98 фамилија.

Највећи број врста садржи фамилија *Asteraceae* (148), а затим следе *Fabaceae* (105), *Poaceae* (81), *Caryophyllaceae* (77) и друге. Више од по 60 биљних врста припада фамилијама *Rosaceae* и *Lamiaceae*, више од 50 садржи фамилија *Apiaceae*, а *Scrophulariaceae* и *Brassicaceae* имају тачно по 50 врста. По бројности следе фамилије чији број врста у флори Суве планине није занемарљив: *Ranunculaceae* (42), *Liliaceae* (43), *Ranunculaceae* (42) и *Orchidaceae* (35). Највећи број родова садржи такође фамилија *Asteraceae* (51), а затим следе *Poaceae* (38), *Apiaceae* (33), *Brassicaceae* (29), *Lamiaceae* (27) итд.

Број истражених биљних врста на Сувој планини највероватније није коначан, због тога што су у току сваке истраживачке године на подручју Суве планине откриване су биљне врсте до тада непознате за ову планину, а неке од њих су биле новитети и за флору Србије (*Cuscuta planiflora*, *Cotoneaster melanocarpa*, *Linum extraaxillare*, *Petasites kablikianus*, *Cystopteris montana* и *Campanula kladniana*) (Р а н ђ е л о в и ћ, 1997). У флори Суве планине досадашњим истраживањима утврђена су 128 ендемита (10,15% од укупне флоре), од којих су неке стеноендемита или локални ендемита (*Aquilegia pancicii* и *Rosa serbica*), што је веома важан показатељ биодиверзитолошког значаја овог подручја. Подручје Суве планине обилује лековитим биљем.

Од укупно 1244 биљне врсте, колико је до сада забележено у флори Суве планине, чак 199 (16%) се може подвести под неку категорију угрожености у флори Републике Србије

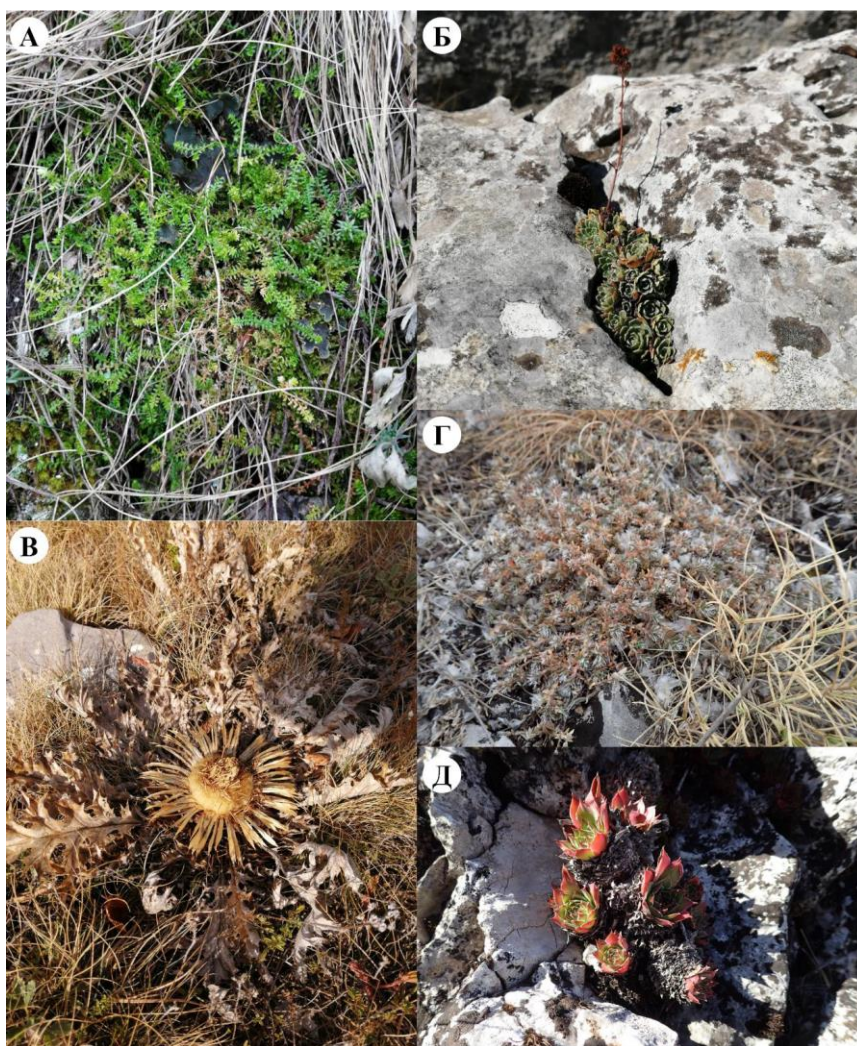
Висок степен присуства угрожених биљних врста на подручју Суве планине, односно чињеница да је свака пета врста на неки начин угрожена и да јој пре или касније прети опасност од ишчезавања са подручја Републике Србије, говори колики је биодиверзитетски значај овог подручја. На светској листи глобално значајних врста налази се само један представник флоре Суве планине, а то је врста *R. serbica* (српска рамондија). Међутим, овој листи би требало додати и другу врсту рода *Ramonda*, *R. nathaliae*, као и локалне ендемите *Aquilegia pancicii* и *Seseli serbicum*.

Ramonda nathaliae (Фото Б. Златковић)

Током 2024. године управљач је ангажовао Природно-математички факултет, Универзитета у Нишу да изврши мониторинг флоре и вегетације у Специјалном резервату природе „Сува планина“.

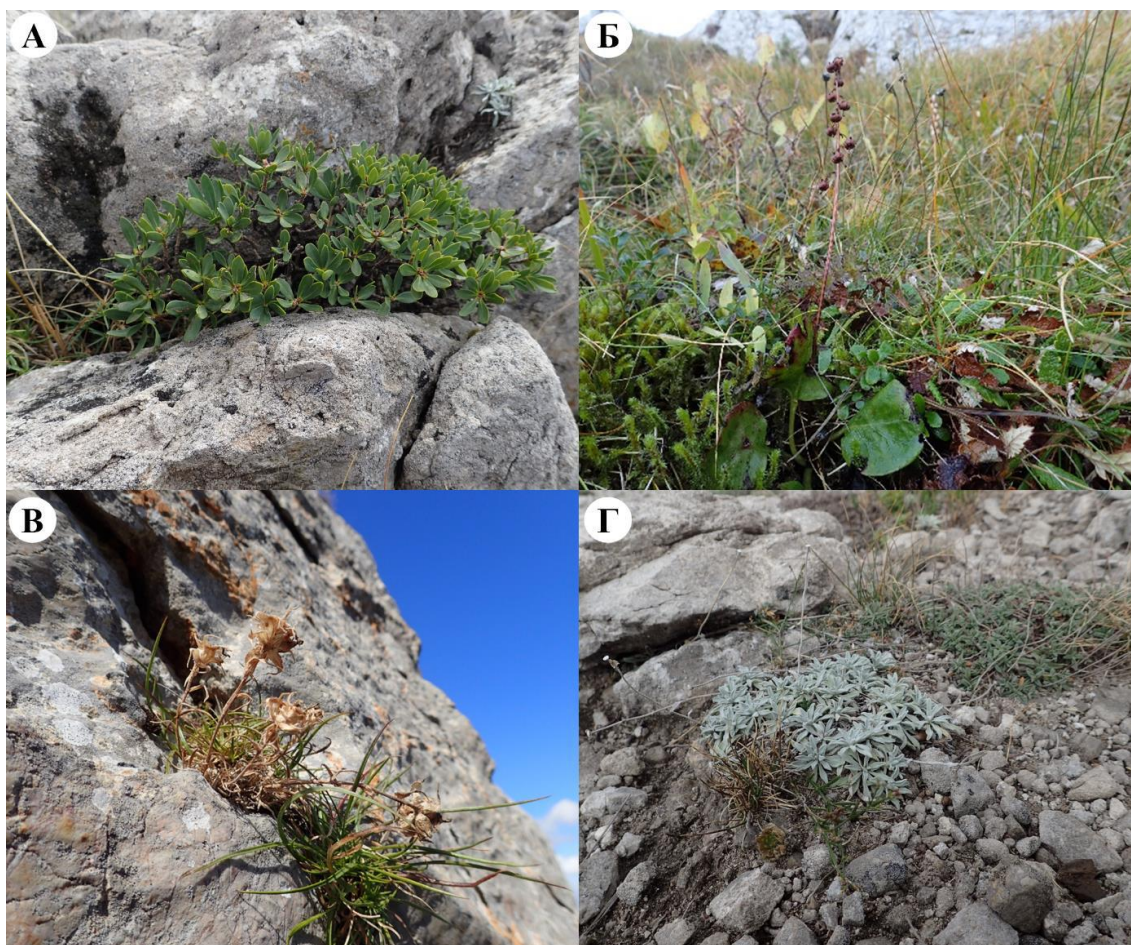
У оквиру простора обухваћеним мониторингом (Голаш, Пасарело, Девојачки гроб, Трем и Соколов камен) направљено је 467 опсервација (апликација „Теренска“; Завод за заштиту природе, 2022). У оквиру испитиваног простора идентификовано је 156 различитих врста и подврста васкуларних биљака, сврстаних у 115 родова и 54 фамилија. Већина таксона, тј. њих 144 (92%), припада разделу Magnoliophyta, тј. цветницама, од чега дикотиле (Magnoliopsida) обухватају 128, а монокотиле (Liliopsida) 16 таксона. Флора голосеменица (Pinophyta) представљена је двема врстама (1%) док флору папрати (Polypodiophyta) изграђује 8 таксона (5%). Поред овога, у флори СРП „Сува планина“ констатовано је и присуство 2 таксона (1%) из раздела пречица (Lycoperidiophyta). На подручју обухваћеном мониторингом констатована је и неколико алохтоних врста, као што су *Erigeron annuus* subsp. *annuus*, *E. canadensis*, *E. sumatrensis* и друге. На основу података представљених у табели, може се констатовати да су у флори СРП „Сува планина“ врстама најзаступљеније фамилије Rosaceae (16 врста), Asteraceae, (15 врста) и Lamiaceae (14 врста).

Одабрани представници флоре СРП „Сува планина”: **А** - *Selaginella helvetica*; **Б** – *Saxifraga paniculata* subsp. *paniculata*; **В** - *Carlina acanthifolia* subsp. *utzka*; **Г** - *Dianthus petraeus* subsp. *noeanus*; **Д** – *Sempervivum marmoreum*

Оваква бројност представника фамилије Rosaceae је уобичајена, обзиром да су представници ове фамилије најчешће заступљени на сувим травнатим и жбунастим стаништима. Висока бројност представника фамилије Asteraceae у флори Суве планине је такође очекивана, обзиром да се наведена фамилија карактерише највећим уделом и диверзитетом родова и врста у флори Србије, Балканског полуострва и Европе (Turill, 1929). Такође, како наводе Стевановић и сарадници (1995), фамилија Asteraceae се сматра најзаступљенијом у флори Холарктичке области, са повећањем диверзитета од севера ка југу где се налази центар њене диверзификације, док њено специјско богатство достиже максимум у високопланинским пределима централне и југоисточне Европе.

Преглед најбогатијих фамилија у флори СРП „Сува планина”.	Број родова	Број врста	Врстама најбогатији родови
Фамилија Rosaceae	10	16	<i>Rosa, Sorbus</i>
Asteraceae	10	15	<i>Achillea</i>
Lamiaceae	10	14	<i>Clinopodium, Stachys, Teucrium</i>
Caryophyllaceae	7	9	<i>Silene</i>
Apiaceae	5	5	Родови заступљени са по 1 врстом
Fabaceae	5	5	Родови заступљени са по 1 врстом
Orchidaceae	5	5	Родови заступљени са по 1 врстом
Crassulaceae	3	7	<i>Sedum</i>

Угрожени и ретки представници флоре СРП „Сува планина“: *Daphne oleoides* subsp. *oleoides*; **Б** – *Pyrola minor* subsp. *minor*; **В** – *Edraianthus serbicus*; **Г** – *Achillea ageratifolia* subsp. *serbica*.

У погледу заступљености различитих станишта у оквиру простора обухваћеног мониторингом као најзаступљенији тип станишта издвајају се камењари (49,9%), након чега следе стеновита (29,1%) и шумска (12%) станишта. Оваква заступљеност станишта је и очекивана, обзиром да су испитивани локалитети, као и цео простор Суве планине, познати по формацијама кречњачких камењара и стена, које често имају и реликтни карактер. Насупрот претходном, најмањи број врста забележен је у оквиру ливадских (3,2%), жбунастих (1,9%) и клисурских (0,4%) станишта због мале површине истраживаног простора под наведеним типовима станишта.

У погледу очуваности станишта на простору обухваћеним мониторингом констатована је одлична очуваност станишта у 5% испитиваних случајева. Оваква станишта углавном су представљена тешко приступачним и изолованим стеновитим стаништима или камењарима на којима се могу наћи заштићене, ендемичне и ретке врсте попут *Edraianthus serbicus*, *Micromeria cristata* subsp. *cristata*, *Potentilla apennina* subsp. *apennina*, *Pyrola minor* subsp. *minor*, *Ramonda nathaliae*, *R. serbica* и *Selaginella helvetica*. Највећи број станишта оцењен је као добро очуван (92%) док је у 3% анализираних случајева забележена просечна или смањена очуваност станишта. На оваквим стаништима присутне су врсте *Achillea clypeolata*, *Ajuga laxmannii*, *Carlina acanthifolia* subsp. *utzka*, *Colchicum autumnale*, *Hyssopus officinalis* subsp. *aristatus*, *Satureja kitaibelii* и *Teucrium chamaedrys* subsp. *chamaedrys*, од којих су многе заштићене или угрожене. Фактори коју утичу да очуваност ових станишта буде смањена углавном су везани за антропогену активност, а међу њима су: рекреација и туризам, саобраћај, шумарство, пољопривреда, док је на потезу између Девојачког гроба и Соколовог камена на два локалитета, забележена и појава пожара. Могућност рестаурације оваквих станишта оцењена је, у највећем броју случајева, као умерена. Потребна за рестаурацијом ових станишта је, у тренутку мониторинга, процењена као ниска осим у случају станишта на којима су забележене врсте *Ajuga laxmannii* и *Colchicum autumnale* која је процењена као умерена, па је у будућности потребно спровести додатне, активне, мере њихове заштите и рестаурације.

Вегетација Суве планине

Вегетација Суве планине одликује се великом специфичношћу и разноврсношћу. На њој су развијене реликтне полидоминантне шумске заједнице, које изграђују биљне врсте ендемског и реликтог карактера.

Кад је у питању шумска вегетација, уз речне токове најнижег региона планине, заступљене су шуме:

- **црне јове (*Alnetum glutinosae*)** које су ограниченог распрострањења на подручју Суве планине. Највише их има поред реке Лужнице, испод Комаричког Вира. Измешане су најчешће са врбама и тополама;
- **тополе и врбе (*Populeto-Salicetum*)** налазе се искључиво крај река и јачих потока (Коритничка Река, Црвена Река, Лужница, Кутинска Река и других водених токова). Пењање шуме врба и топола у висину ограничено је на појас брдске, низијске букве и китњака, односно до око 1000 m н.в.;
- **барске иве (*Salicetum cinereae*)** спорадично су распоређене. Налазе се у подножју потковичастог дела Суве планине, изнад села Космовца на надморској висини од 940 m на црвеном пешчару.

На нижем брдском појасу (300-700 m) заступљене су:

- **шуме лужњака и белог јасена (*Querceto-Fraxinetum serbicum*)** које се налазе по ливадама и њивама долина Лужнице, Кутинске Реке и Нишаве, али само још по које заостало, ретко стабло *Quercus pedunculata* и *Fraxinus exelsior*;

- климатогене шуме мезијске флористичке провинције (*Querceto farnetto-cerris*) - шума сладуна и цера чија је висока горња граница око 800 m н.в. и то првенствено на јужном подножју планине, на дубоком и заравњеном терену; Термофилна станишта ове зоне одликују и чисто грабићеве шуме.

Веће пространство и значај на овим теренима има субасоцијација **сладуново – церове шуме са грабићем** (*Carpinetosum orientalis Knapp.*), која је доминирајући овдашњи тип шуме. У овим шумама је стално присутан ксеротермни грабић, који се јавља као врло изразита диференцијална врста према субасоцијацији *typicum*.

Шума **грабића са јаворима** налази се на падинама планине, а ређе у њеном подножју. На Сувој планини, сада већ у траговима, налазе се остаци некадашњих великих површина ових шума. Највеће површине под шумом грабића и јавора налазе се на североисточним и јужним падинама Суве планине на висинама од 300 до 1 450 m н.в.

Више пределе од 700 до 900 m н.в. карактеришу:

- **шуме китњака** (*Quercetum montanum*);
- **букове шуме** (*Fagetum montanum*) које се развијају на северним експозицијама и местимично, где услови дозвољавају, силазе у нижи појас;
- **шуме китњака и граба** које се јављају изнад изолованих равница на надморској висини од 600 – 800 m.

На нешто већим висинама развија се и **букова шума са маховинама** (*Musco-Fagetum*).

Шума **букве, јавора и мечје леске** (*Fageto hyrcaneto-columnetum*) јавља се у средњем појасу планине (900-1250 m) и развија се на углавном неприступачним местима где је у потпуности очувала свој реликтни карактер.

Брдска букова шума (*Fagetum montanum serbicum Rud.*) има велико пространство на Сувој планини и покрива хладне експозиције подножних планинских нагиба око целе планине. Под утицајем рељефа, неповољне климе и човека букова шума има искидан ареал. Шуме ове асоцијације налазе се на надморским висинама од 1000 до 1250 m.

Шума букве са јелом (*Fagetum abietosum*) јавља се у региону 1100-1600 m и заузима велике површине на Сувој планини. То су углавном стрми и виши нагиби потковичастог дела планине и њена кречна зараван изнад појаса шуме са мечјом леском, од Девојачког Гроба и Голаша ка Големом Стражишту и Валојју.

Појас букве са јелом на Сувој планини (Фото З. Стојковић)

Предпланинска шума **букве са смрчком (*Piceto-Fagetum*)** налази се на стрмим северним падинама на висинама 1400-1700 m на јако стрмом терену од 25 – 50°. Састојина ове фитоценозе где се буква јавља на малим крпама, и то на по који ар и обично облика букета од десетак стабала између стена представља горњу границу букових шума на Сувој планини.

Смрчева шума (*Picetum excelsae serbicum*) јавља се у највишем региону планине, на северним експозицијама и висинама од 1600 до врхова, али углавном у виду малих и девастираних фрагмената. Овај тип шуме данас налазимо само као остатке некадашњих смрчевих шума, који се на Сувој планини јавља само на највишим деловима и то искључиво на падинама великог облукa окренутог ка северу.

На стрмим одсечима врхова са најекстремнијим еколошким условима јавља се фитоценоза **бора кривуља (*Sorbeto-Mughetum*)**. Захваљујући специфичној конфигурацији Суве планине на њој расте бор кривуљ *Pinus mugo*. У пространим бившим лежиштима одвојених и спуштених кречњачких блокова, чије се стране осипају јавља се шума кривуља. Ова фитоценоза јавља се око највишег врха планине на стрменима на надморској висини од 1400 m па све до самих врхова планине. Ова шуме има превасходни значај заштитног карактера који је од несумљиве важности за ово подручје.

Шума црног бора (*Humileto-Pinetum nigrae*), јавља се на термофилним стаништима, а на Сувој планини је позната на једном локалитету (Голаш) од свега неколико ари. имају крајње сужени ареал не само на Сувој планини, већ и у целој источној Србији. на надморској висини од 1100 m, испод брда „Голаш” и експонирано је ка југу и то на свега неколико ари.

Налазиште црног бора на Сувој планини, врх „Голаш“

Вегетација пашњака Суве планине углавном је секундарног порекла, развијена је на простору некадашњих шума које су у ближој прошлости искрчене. Ксеротермне фитоценозе ***Mirsineto-Ischaemetum*** и ***Humileto- Stipetum grafianane*** јављају се на отвореним стаништима поврх кречњака подножја, као и на огољеним, јужним падинама планине. На нешто блажим нагибима на дубљем слоју планинске црнице јавља се ***Potenilletto-Caricetum humilis***, једна од најраспрострањенијих травнатих заједница Суве планине. На силикатној подлози у нижим деловима планине (300-700 m н.в)

заступљена је заједница шумских ливада *Teucrieto-Chrysopogonetum*. На влажнијим стаништима, исте зоне, нарочито у долинама река јављају се ливаде мезофилног карактера.

У субалпској зони Суве планине, на плиткој каменитој подлози и сипарима заступљени су субалпски пашњаци представљени фитоценозама *Lamieto-Brometum erecti* и *Festucetum xanthianae-variae*, а на сличним стаништима и фитоценоза *Semperviveto-Seslerietum argenteae*. У вртачама и увалама кречњачког платоа, на дубљем слоју земљишта јављају се заједнице *Knautieto-Festucetum spadicae* и *Sileneto-Festucetum fallacis*. Дна вртача обрастају ацидофилне фитоценозе *Nardetum strictae* и *Plantaginetum montanae*.

Субалпски пашњак на Трему (Фото Д. Јовић)

На стрмим стеновитим одсечима јављају се заједнице *Anthylleto-Seslerietum rigidiae*, а на местима са најекстремнијим условима планинског климата *Cariceto-Dryetum octopetalae*. У пукотинама стена јавља се хазмофитска вегетација, међутим она још увек није довољно обрађена. Хазмофитска фитоценоза *Erysimeto-Ramondietum nathaliae* са стена Трема и других врхова ове планине карактерише се знатним учешћем реликтних и ендемичних врста па је зато од великог научног значаја.

Приватне шуме подручја СРП „Сува планина” припадају општинама Нишка Бања, Гаџин Хан и Бела Паланка. Овим шумама газдује се на основа газдовања шумама и програма газдовања приватним шумама, које важе за период од 10 година

Фауна Суве планине

Досадашња истраживања Суве планине показала су изузетан диверзитет ентомофауне који се огледа у 259 утврђених таксона.

Од епигејске фауне сакупљени су и детерминисани представници следећих фамилија: *Carabidae*, *Staphylinidae*, *Nitidulidae*, *Leiodidae*, *Anommidae* и *Scydmaenidae*, *Leptinidae*, *Histeridae*, *Lampyridae*, *Cleridae*, као и ортоптероидни инсекти.

Пронађени су не само нови таксони за науку, већ и доста нових врста за фауну инсеката Србије (четрдесет седам врста). Две нове, недавно описане врсте краткокрилаца, *Lathrobium joncooteri* и *Opthalmoniphedodes suvae*, представљају ендемите Суве планине.

На подручју Суве планине регистровано је **112 врста дневних лептира** које таксономски припадају следећим фамилијама: *Hesperiidae* - 10 врста; *Papilionidae* - 5 врста; *Pieridae* - 14 врста; *Riodinidae* – 1 врста; *Lycaenidae* - 37 врста; *Nymphalidae* - 45 врста.

Од врста које су најзначајније за заштиту заступљене су следеће: *Parnassius mnemosyne* L., *Zerynthia polyxena* D. und S. и *Lycaena dispar* које се налазе на европској Црвеној листи, затим *Pseudophilotes vicrama*, *Limenitis populi*, *Pyrgus sidae*, *Thecla betulae*, *Papilio machaon*, *Nymphalis antiopa*, *Zerynthia polyxena*, *Pieris brassicae*, *Lycaena dispar*, *Satyrus acaciae*, *Cupido minimus*, *Mellicta aurelia* Nickerl, *Apatura ilia*, *Parnassius mnemosyne* и *Hipparchia volgensis*, угрожене врсте: *Papilio machaon* L., *Pseudophilotes vicrama* и *Limenitis populi*, рањиве врсте: *Zerynthia polyxena*, *Allanacstria cerisyi*, *Lycaena dispar*, *Thecla betulae* и *Hipparchia volgensis* које се налазе у Црвеној Књизи дневних лептира Србије (Јакшић, 1998).

На подручју СРП “Сува планина” потребно је заштити подручја на којима је највећа концентрација ових врста, посебно оних из категорије угрожених (кисуре и доњи брдски појас Суве планине).

Шире подручје Суве планине припада Црноморском сливу и карактерише се присуством 12 врста ихтиофауне. Реч је о средњем и доњем мренском региону са поточном мреном и кленом као главним представницима. На ширем подручју Суве планине пронађене су и следеће врсте: *Barbus peloponnesius* - поточна мрена, *Gobio gobio* - кркуша, говедарка, *Leuciscus cephalus* – клен, *Rhodeus sericeus* – гавчица, *Cobitis taenia* - вијун, змијарац, *Gobio gobio* - кркуша, говедарка, *Alburnoides bipunctatus* – плиска, *Barbus barbus* – мрена, *Chondrostoma nasus* – скобаљ, *Vimba vimba* - шљивар, *Rutilus rutilus* - жутоока, и др.

Већина наведених врста налази се на листи заштићених врста - Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива („Службени гласник РС“, бр. 05/10, 47/11, 32/16 и 98/16) (Прилог 6.), изузев гавчице која је интродукована врста (порибљавање) и бркице, док су колоусте строго заштићене.

На Сувој планини је до сада забележено укупно 23 врсте водоземаца и гмизаваца, од тога 10 врста водоземаца и 13 врста гмизаваца, што сигурно није коначан број врста које насељавају ову планину. Од укупног броја врста које насељавају Србију на Сувој планини је регистровано 47% врста водоземаца и 52% врсте гмизаваца. Нарочито је велико богатство у класи Reptilia, где је од 25 врста гмизаваца регистрованих у Србији, 13 врста односно 52%, забележено на Сувој планини. Тиме се и у богатству херпетофауне огледа специфичност овог планинског масива као једног од центара биодиверзитета Балканског полуострва.

На подручју Суве планине евидентирано је **139 врста птица**. Укупан број евидентираних гнездарица (доказаних, вероватних и могућих станарица и селица) износи 129 врста (117 садашњих гнездарица и 12 бивших или ишчезлих гнездарица). На заштићеном подручју Суве планине је регистровано 38 % свих врста птица или 54 % гнездарица (49 % садашњих гнездарица) Србије.

У групи станарица гнездарица има укупно 78 врста, од којих је 5 у групи бивших гнездарица-станарица, а 73 у групи садашњих гнездарица-станарица.

У групи гнездарица-селица налази се 51 врста, од којих су 44 садашње гнездарице-селице, а 7 бивше гнездарице-селице.

У остале негнездеће групе спадају пролазнице, луталице и зимовалице. Евидентирано је 8 врста пролазница (7 савремених и једна бивша), 1 луталица и 1 зимовалица

Може се очекивати да је укупни диверзитет фауне птица овог подручја далеко већи него што то показују добијени резултати.

Најугроженије и најосетљивије врсте птица на подручју Суве планине, којима ће се омогућити адекватна заштита, као и заштита њихових станишта, су: Бела кања (*Neophron percnopterus*), Сури орао (*Aquila chrysaetos*), Орао змијар (*Circus gallicus*), Риђи мишар (*Buteo rufinus*), Краткопрсти кобац (*Accipiter brevipes*), Сиви соко (*Falco peregrinus*), Осичар (*Pernis apivorus*), Јаребица камењарка (*Alectoris graeca*), Прдавац (*Crex crex*), Голуб дупљаш (*Columba oenas*), Буљина (*Bubo bubo*), Планински детлић (*Dendrocopos leucotos*), Ушата шева (*Eremophila alpestris*), Планински попић

(*Prunella collaris*), Дрозд камењар (*Monticola saxatilis*), Бонелијев звиждак (*Phylloscopus bonelli*), Мала мухарица (*Ficedula parva*), Пузгавац (*Tichodroma muraria*), Жутокљуна галица (*Pyrhacorax graculu*).

Сури орао (фото: Б. Грубач)

Од врста које спадају у класу сисара најзаступљеније су: ***Sorex minutus*** - мала ровчица, ***Sorex araneus*** - шумска ровчица, ***Neomys fodiens*** - водена ровчица, ***Talpa europaea*** – обична кртица,

Sciurus vulgaris – веверица, ***Clethrionomys glareolus*** - риђа шумска волухарица, ***Chionomys nivalis*** - снежна волухарица, ***Spalax leucodon*** - слепо куче, ***Apodemus flavicollis*** - жутогрли миш, ***Apodemus sylavticus*** - шумски миш, ***Mus musculus*** - домаћи миш, ***Myoxus glis*** - велики, или сиви пух, вук (*Canis lupus*), шакал (*Canis aureus*), лисица (*Vulpes vulpes*), твор (*Mustela putorius*), ласица (*Mustela nivalis*), куна златица (*Martes martes*), куна белица (*Martes foina*), јазавац (*Meles meles*) и дивља мачка (*Felis silvestris*), дивља свиња (*Sus scrofa*) и срна (*Capreolus capreolu*).

Геолошке вредности Суве планине

Сува планина са околином представља ризницу седимената различите старости, фаунистички и флористички документованих због чега су издвојени профили или читаве зоне које репрезентују геолошке вредности означене као геонаслеђе.

Јединственост геолошке грађе Суве планине огледа се првенствено кроз развијеност стена свих геолошких периода, од палеозоица до кенозоика. Такође су заступљена и обележја свих геотектонских фаза које су утицале на садашњи склоп издвојеног простора.

На заштићеном природном добру Сува планина преовлађују везане стене и њихови комплекси, док се неvezане стене и комплекси стена јављају на мањим површинама по ободу заштићеног добра или његовој непосредној близини.

Неvezане крупнозрне стене: Дробина, пескови, шљункови и глине алувиона

Комплекс неvezаних и везаних неокамењених стена: Алувијални наноси, глина и дробина делувилног порекла, пескови, глине и шљункови

Комплекс везаних слабо окамењених стена: Пешчари, глине и лапорци, изворски материјал бигар

Комплекс везаних добро окамењених стена: Комплекс кречњака у доломитима, пешчари, лапорци и калкаренути – флуиш, пешчари и глиначи флушиолики седименти, пешчари и конгломерати

На територији Суве планине регистровани су следећи процеси:

- Ерозија која је развијена на целом простору брдско планинских терена које изграђују добро и слабо окамењене стене.

- Клижење је развијено по северозападном ободу природног добра у комплексу неvezаних стена и везаних неокамењених стена. Већа клизишта јављају се у седиментима неогеног басена, а налазе се уз југозападну границу или ван граница природног добра. У околини Сопотнице, Овсињинца и Вртопа има плитких активних и дубоких умиренних клизишта.
- Одроњавање се јавља у везаним добро окамењеним стенама – кречњацима у условима стрмих нагиба и одсека.

Објекти геолошког наслеђа

Геолошко наслеђе представља репрезенте геодиверзитета и на простору Суве планине највише објеката геонаслеђа припада мезозојском периоду.

- Профили доње креде-отрив кроз долину Коритничке реке, са леве и десне стране пута Коритница – Бежиште на месту где се стари друм Б. Паланка – Бабушница почиње да спушта ка селу Бежишту. Изграђен је од кречњака и лапораца са изузетно богатом асоцијацијом фосилне фауне (бризои, корали, неринее, спонгије, дршке криноида, јежеви, брахиоподи, шкољке). Укупно је одређено 44 врста фосилне фауне;
- Испред Љуберађе, на десној обали Лужнице у богатој песковитој и лапоровитој серији отривске старости (K₁) откривен је велики број фосила (белемнита, амонита, брахиопода, корали, бризои, дршке од криноида, сунђери);
- Између Шљивовачког врха и Голеша, од села Шљивовика па навише уз гребен може да се прати цео комплекс баремске серије (K₁) (дебљине око 150 m) са веома лепо очуваним фосилима шкољака, брахиопода и пужева;
- На сеоском путу од Шљивовика за Стрижевац, испод самог кречњачког обода Страња лежи мала партија “прљавих” крупнозрних пешчара аптске старости, дебљине до 70 m, са обиљем фосила шкољака, амонита, корала и фораминифера;
- Објекат геонаслеђа терцијарне старости код села Завидињци и Присјана представљен је глиновитим слојевима у којима се налазе многобројни отисци листова који припадају родовима *Alnus*, *Taxodium*.
- Испред села Дивљане, преко пута истоименог језера дуж пута Бела Паланка – Бабушница са леве стране на дужини од два километра откривени су скоро хоризонтални слојеви белих и жутих плочастих и таблицастих лако цепљивих лапораца са многобројним отисцима фосилних биљака горњеолигоценске (O₁₃) старости међу којима су најчешћи родови: *Laurus*, *Magnolia*, *Myrica*, *Cinnamomum* и др.
- На странама планине које се спуштају са Ракоша ка Г. и Д. Коритници, налази се доњокредни профил (K₁) са лапоровитим и распаднутим кречњацима богат фосилима (јежеви, шкољке, брахиоподи и др.);
- На месту Церине недалеко од В. Крчимира, делом у пешчарима делом у лапорцима, аптске старости откривено је налазиште фосилне фауне шкољака и пужева.

Посебно вредним сматрају се последња три објекта геолошког наслеђа.

Геоморфолошке вредности Суве планине

У морфолошком погледу Суву планину чине два гребена који су постављени у простору у облику „потковице“ или латиничног слова U. Од југоисточног гребена (Трем, Точила) развијена је пространа крашка површ Валоже. Створена је наизменичним деловањем флувијалне и крашке ерозије и сада је граде мање издужене увале – валоге, по којима је и добила назив.

Највиши врхови Суве планине су Трем (1810 m н.в.), Ђорђина чука (1735 m н.в.), Големо Стражиште (1714 m н.в.), Литица (1683 m н.в.), Дебелац (1671 m н.в.), Соколов камен (1523 m н.в.) и Мосор (984 m н.в.).

Релјеф Суве планине

Сува планина представља комплексну крашку површ у источној Србији, на којој су развијене високе крашке површи са којих готово да нема површинског отицања. Изузетак чине ретки бујични токови који се повремено јављају на планинским странама. Захваљујући повољним геолошко – тектонским условима, малој количини падавина и дуготрајном деловању хемијске ерозије, заступљеност појединих крашких облика на Сувој планини већа је него на било којој другој планини источне Србије.

➤ Површински крашки рељеф

Ерозивни облици рељефа на кречњачким странама Суве планине су **бразде, вододерине и јаруге**.

Бразде се јављају на обешумљеним странама планине и настају прилично брзо. Међу собом су паралелне и понекад се спајањем претварају у **јаруге**. Распрострањене су на Запањској страни Суве планине, око села Линова, Мокре и Дивљане.

Вододерине су такође најчешће на Запањској страни. Могу бити дуге и по неколико километара. Једна од највећих је Ропот између села Штрбовца и Крчимира, док се на истој страни изнад Горњег Душника налази Пропор.

Најтипичнији облици површинског крашког рељефа на Сувој планини су **вртаче, увале и валоге**. **Шкрапе и шкрапари** нису заступљени у већој мери, мада се ребрасте шкрапе могу наћи на падинама Трештен врха и под другим врховима низ литице. Прави шкрапари су развијени источно од Шљивовичког врха, на пространој заравни која се протеже све до Белаве, а такође и на Валојју.

Крашка површ Валојје (Фото Б. Златковић)

Иворци су веће каменице издуженог облика и карличастог изгледа и често се јављају где и мрежасте шкрапе, а најчешће на Валојју. Дуги су од 0,5 до 2 m, дубине до 1 m и представљају шкрапске бунаре у којима се вода после кише задржава и до месец дана. Најпознатији су дванаест иворака на Великом вртопу и девет иворака на Соколовом камену.

Крашка површ Валојје се простире југоисточним делом Суве планине и захвата површину од око 50 km², а од тога је 20 km² без површинског отицања. Површ је нагнута према Запању и Лужничкој котлини на висини од 1300 – 1500 m н. в. и по ободу са северне стране се завршава стрмим литицама.

Левкасте и тањирасте вртаче су најчешћи облици у рељефу, мада се могу наћи и сви други типови вртача, а понегде и дубоке бунарасте. У највећим вртачама на дну се налазе алувијални понори и пропасти, чије се стране нагло обрушавају. Вртаче су најбројније у Великом и Малом Коњском. У доњим деловима планине су малобројне и мањих димензија, а на већим висинама су бројније, веће и дубље. Највећа област вртача је на самом крашком платоу, на висини изнад 1300 m н.м. Испод вртача на Валојју стварају се канали који се дуготрајним деловањем воде сједињују правећи поноре.

Валоге су мање издужене увале, дужине највише до један km, ширине до 200 m и дубине до 40 m. Обрасле су густим травним покривачем и јављају се на висинама већим од 1300 m н. в. Типичне валоге су Велико и Мало коњско, Ждребица, Валојје, Црно бучје (дугачка 650 m, широка 30 – 100 m), Хајдучке валоге, Равно иље и Лазина. Мало дуже валоге, од једног до два километара које вијугају, налик на речна корита (у овом делу Србије називају се *падине*), могу се наћи на Валојју, односно Војачкој падини и Јавору.

Крашке **увале** се јављају доста ретко у кршу источне Србије. Најбројније су на површи Валојја и разликују се од валог ширим уравњеним дном и нешто блажим падинама.

➤ Подземни крашки рељеф

Површ Валојја, осим вртача и увала одликују и други крашки облици: **понори и пропасти, звекаре, пећине и јаме** (**Јама Леденица, Јама у Коњском, Јама у Малом коњском, Леденица у Ждребици, Дубока пропаст, Врелска пећина** и још девет јама, од којих су пет у валогам, три у вртачама, а само једна у шкрапару).

Објекти геоморфолошког наслеђа

Објекте геоморфолошког наслеђа на подручју Специјалног резервата природе Сува планина представљају:

- Високопланински (крионивациони) крас Валојја обухвата и део крионивационог краса североисточно од Литице (1683 m). Балкански ниво вредности;
- Облук и челенка Црвене реке под Сувом планином;
- Валоге – ексхумиране крашке увале;
- Велико и мало Коњско, Валојје, Ждребица, Црно Бучје, Хајдучке валоге, Равно иље и Лазина;
- Изворци – коталске каменице;
- Дванаест изворака у атару Великог Вртопа под Големим хридом;
- Девет изворака код Соколовог камена;
- Изворак на Рабрини, атар Великог Крчмира («ведро») (Цвијић Ј., 1912);
- Јама Провалија (Чавчија пропаст) испод Трема, удолина Ђорђин коњарник, 1649 m н.в., која је и станиште галица;
- Бигар у селу Душник, Кутинска река.

Хидролошке одлике Суве планине

На простору Специјалног резервата природе „Сува планина“ нема површинских токова, а једини стални извор налази се на 1390 m надморске висине, на југоисточној страни Трештен врха. Постоји велики број подземних токова који хране неколико снажних крашких врела и већи број извора који избијају у подини ове планине. У подножју Суве планине избија више врела него под било којом планином источне Србије.

Најважнија стална врела Заплањског басена су Душничко (480 m н.в.), Сопотничко (550 m н.в.), Шебетско (650 m н.в.) и повремено врело Ропот (770 m н.в), које се налази код Великог Крчмира. У долини Лужнице, код села Љуберађа, јавља се низ слабијих врела и извора на висини од 446 до 454 m н.м. Ова врела су познатија као Лужничка врела. У Лужничком басену познато је и Изворско врело на 705 m н.в.

На дну Коритничког басена чувена су четири јака стална врела: Коритничко (465 m н.в.), Дивљанско (350 m н.в.), и Мокранско (330 m н.в.) и Шљивовичко.

У изворишном облук Црвене реке избијају два крашка силазна и једно контактано врело, односно – Топоничко, Ветанско и Вргудиначко.

Ракош чесма је извор који се налази на 1390 m н.в., на југоисточној страни Трештен врха и избија у једној мањој долини. Најмања издашност извора је у касним летњим месецима или у септембру (30 l/min), док је највећа издашност током маја и јуна и често износи и преко 120 l/min.

Климатске одлике Суве планине

Област Суве планине се одликује умерено – континенталном климом која на већим надморским висинама прелази у субпланинску и планинску.

Најтоплији месец је јул са средњом температуром 20,6°C, док је јануар најхладнији, са средњом температуром 0,9°C. Средња годишња температура у посматраном периоду износи 11,2°C, а амплитуда 19,7°C.

Максимум релативне влажности ваздуха је у децембру и износи 82%, а минимум је у априлу и износи 64,7%. Колебање у току године износи 17,3%. Најтоплији летњи месец – јул, има доста ниску релативну влажност (између 66 и 70 %), док највлажнији зимски месец – децембар има велику влажност ваздуха (80 – 85%).

Годишњи ток облачности се поклапа са годишњим током релативне влажности ваздуха. Највећа је облачност у децембру (7.3), а најмања у августу (4.0). Годишња облачност износи 6.4, што показује да Сува планина припада облачним подручјима (прелази облачност 5.0). Зимски месеци имају велику облачност са вредностима 6.5 и више. Летњи месеци имају умерену облачност – од 4.0 до 4.7. Међутим, у планинским теренима, односно на већим надморским висинама, може се очекивати другачији сезонски распоред облачности.

Инсолација

У месецу јулу максимално осунчавање – 303 часа. Најмања вредност инсолације је у децембру - свега 65 часова. Запажа се да је износ пролећног осунчавања већи од јесењег. У вегетационом периоду инсолација износи 1478 сати, што је око 2/3 укупне годишње вредности.

Падавине

На подручју Суве планине највише падавина је у мају (86,2 mm), затим у септембру (64,6 mm) док се најмање падавина излучи у јануару и фебруар. Годишње се у просеку излучи 647 mm падавина.

Ветрови

Главни ветрови су северозападни, источни и западни. Северозападни ветар најчешће дува у лето, а његов утицај се осећа и у осталим годишњим добима. То је ветар који има знатну влажност и утиче на распоред и количину падавина на овом простору. Ветар источног правца се осећа у свим годишњим добима, а нарочито снажно дува у зимским месецима. Веома је хладан и често има разорно дејство. Ветар североисточног правца је познат у народу као кошава. Дува као ветар веће брзине и понекада се осети и на простору Суве планине. Јужни ветар дува у пролеће као топао и јак ветар који понекад причињава мање штете.

Предеоне одлике Суве планине

Гребен планине је представљен узаним и прилично заравњеним платоом прошараним увалама, вртачама и другим површинским облицима рељефа. Ова површ прекривена је пространим пашњацима и ливадама. Сталних насеља овде нема, а и активне бачије су данас врло ретке.

Заступљеност инжењерско - геолошких процеса и појава на истражном подручју није велика, с обзиром да су готово све стене које изграђују подручје Суве планине у већој или мањој мери захваћене процесима површинског распадања, ерозије (површинске и линијске), одроњавања и клижења. Неки од процеса се одвијају споро и готово неприметно (формирање сипара, растварање...), или веома брзо (клижење, одроњавање...).

Неминовни утицај на животну средину и природу имају радови који се изводе при експлоатацији минералних сировина. Захватање природних ресурса на подручју специјалног резервата природе врши се искључиво методама површинске експлоатације. Површински су се експлоатисали или је експлоатација геолошко-грађевинских материјала у току. Подземна експлоатација се планира за експлоатацију калцита на потезу изнад места Ћелије.

Посебно нарушавање предеоног лика представљају напуштени мајдани и одлагалишта. Предузетим радовима нарочито површинском експлоатацијом врши се деградација површинског слоја земљишта и хумусног покривача, затим промена нагиба површине терена, повећање склоности ка ерозији, нарушавање природног амбијента, загађење ваздуха прашином и таложењем прашине на земљишту.

У подгорном појасу са југозападне стране Суве планине највећи утицај на животну средину имају бројне кречане, јер се у технологији производње креча као гориво користе старе аутомобилске гуме, а отпад који остаје након спаљивања (зарђала жица) депонује се слободно у природи.

СТВОРЕНЕ ВРЕДНОСТИ

Споменичко наслеђе Суве планине карактерише:

- присуство трагова праисторијских, античких и римских остатака, фрагментарно сачуваних и измештених са првобитних локација;
- касносредњовековне манастирске целине, чије су архитектура, сликарство и непосредно окружење, јединствене за шире подручје;
- многобројност појединачних сакралних објеката, подигнутих, већином, крајем XIX и почетком XX века, на темељима старијих светилишта, скромније уметничке обраде;
- многобројни етно-објекти: куће, плевње, амбари, воденице и др., са карактеристичним архитектонским склопом за ово подручје, који датирају с краја XIX и почетка XX века, међу којима су привредни објекти сада већином ван функције.

На простору Суве планине и подгорја постоје категорисани објекти, локалитети и просторне целине, као заштићена културна добра, или добра под претходном заштитом

Подручје општине Нишка Бања

У непосредној околини Специјалног резервата природе Сува планина, која припада територији општине Нишка Бања, прелиминарним истраживањем констатована је и издвојена просторна културно-историјска целина Коритник, етно комплекс старог села изнад Нишке Бање, који са околином представља највреднију интегралну целину.

- Просторна културно-историјска целина Коритник, етно комплекс старог села изнад Нишке Бање, подразумева део села планинског типа, са очуваном руралном архитектуром (куће, плевње, амбари).

Присутни су и бројни објекти народне архитектуре са споменичким својствима:

- Кућа Коцића у Јелашници
- Старе куће у Јелашници
- Старе куће у селу Раутово
- Старе куће у селу Чукљенику
- Старе куће у селу Студена
- Црква у селу Студена

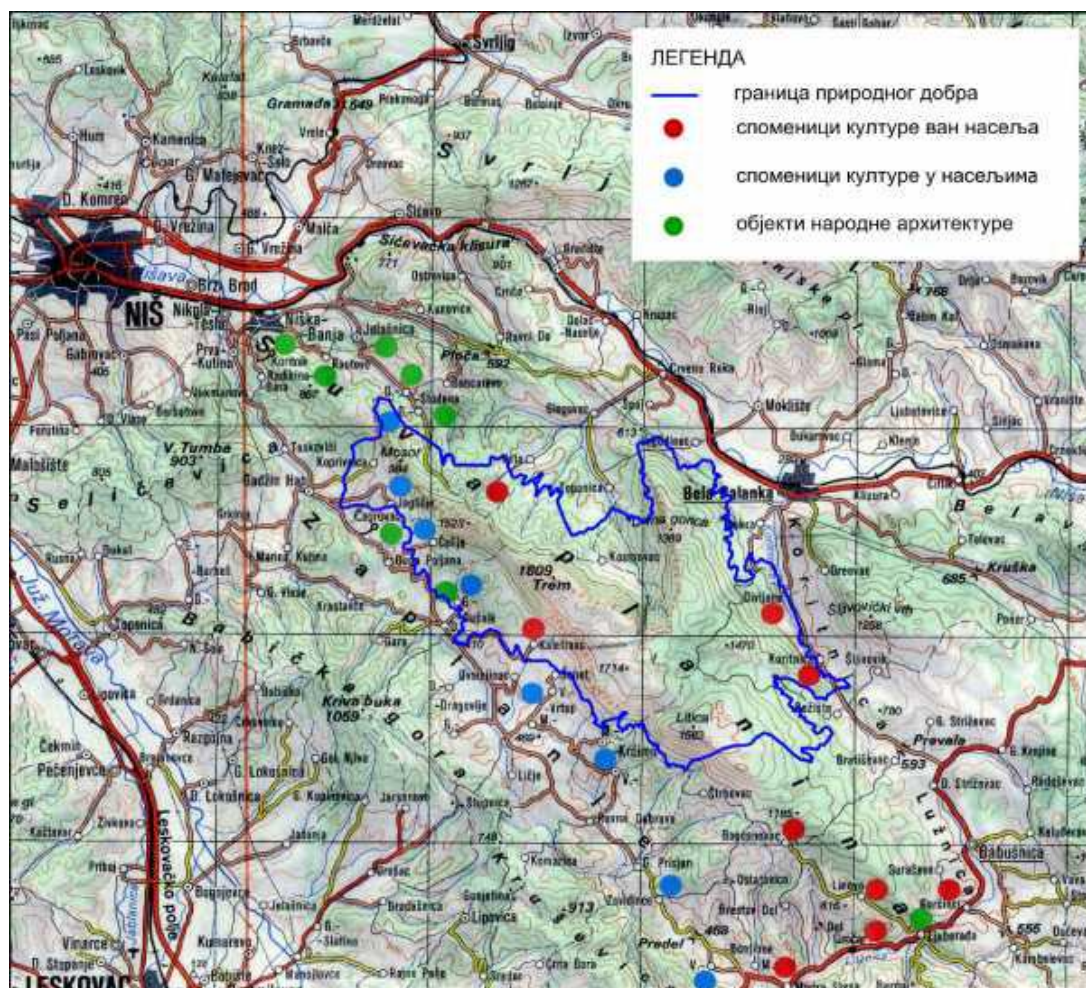
Подручје општине Гацин Хан

На подручју општине Гацин Хан издвојене су следеће просторне целине, околине непокретних културних добара или споменичко наслеђе, и то:

- **Воденице у Горњем Душнику** којих има доста у овом крају, нарочито на речици која извире на врелу. Многе од њих имају и своја имена, као што су Цацина, Чагравка, Осојница, Турска, Каменица, Селска, Раскрсеје, Бресје, Шиндорка, Попова и др.

- Воденице у Горњем Душнику уживају претходну заштиту, као споменици културе, а неке од њих су и у евиденцији заштићених непокретних културних добара.
- **Црква у Горњем Душнику** је споменик културе од великог значаја.
- **Две цркве у селу Ћелије**, од којих је старија црква међу најстаријим сеоским храмовима у општини Гацин Хан.
- **Јагличка црква је** мала црква са олтаром, у дужини 7 метара, ширине 4 метра. На месту на коме се данас налази Јагличка црква, према предању, такође је пре три до четири стотине година постојала црква. При ископавању нађен је крст и старе иструлеле иконе. Зидови цркве били су дубоко укупани у земљу. Црквени иконостас је, по предању, рађен 1858. године, што је врло вероватно јер као доказ служе саме иконе.
- **Великокрчимирска стара и нова црква које се налазе у селу Велики Крчимир.** Мања црква је старија и посвећена је светом Вазнесењу. Завод за заштиту споменика културе из Ниша донео је 1970. године Решење о њеној заштити:

- **Црква св. Вазнесења** у Великом Крчмиру представља најзначајнији споменик овога краја из 17. века, али има индиција да је много старија. Наиме, у летопису цркве стоји да је цркву живописао монах Евтимије 1169. године, према томе ова црква представља свакако један од најстаријих споменика наше средњовековне архитектуре и сликарства Немањиног доба. Но, према садашњем стању цркве чини се да је она више пута обнављана што је видљиво по више слојева фресака. Стил сакралног објекта је византијски, односно, црква је једнобродна грађевина мањих димензија, са правоугаоном основом, полуобличастим сводом и двосливним кровом покривеним ћерамидом. Састоји се од три одељења, а четврто је олтар. Црква има двоја врата: једна на западном зиду припрате и једна на јужном зиду наоса. У средини полукружне олтарске апсиде, као и на јужном зиду наоса, налази се по један прозор.
- **Црква св. Спаса** је новија црква у Великом Крчмиру. Она је уједно и спомен црква костурница. Наиме, постоје писани подаци да су цркву подигли мештани Великог Крчмира после Првог светског рата на месту где су сахрањена три брата свештеника Здравко, Јанко и Крста, који су повели 1804. године устанак против Турака. Турци су их због тога 1805. године обесили на мосту на улазу у Ниш, те су их тако оставили да висе три месеца, као упозорење раји. 1807. године мештани Великог Крчмира пренели су њихове посмртне остатке у своје село и сахрани их. О томе постоји и писани документ на спомен плочи изнад улаза у цркву.
- Од споменичког наслеђа на подручју општине Гацин Хан значајни су и:
 - Стара и нова црква у селу Вртоп
 - Старе куће у селу Чагровац
 - Археолошки локалитет Калетинац
 - Стара циглана у селу Завидинце

Карта локалитета културно-историјских објеката

Подручје општине Бела Паланка

На подручју општине Бела Паланка издвојене су три просторне целине, као и околине непокретних културних добара или споменичког наслеђа.

- **Манастир св. Димитрија у селу Дивљана.** У селу Дивљана, налази се манастир посвећен св. Димитрију. У народу је познат као Прњавор. Први писани помени о манастиру потичу из 1573. године и 1578. године, а према народном предању подигли су га Мрњавчевићи. У време турске владавине манастир је више пута рушен и обнављан. Садашња манастирска црква израђена је у периду од 1901. до 1903. године, према пројекту арх. Милорада Рувидића, у српско – византијском духу, као спој елемената различитих школа српске средњовековне архитектуре. Храм је живописан тридесетих година 20. века. У манастиру се налазе мошти св. Кирика и Јулите. Манастир је у фази санације.
- **Манастир св. Богородица у Вети.** Код села Вета, испод Суве планине, налази се манастир са црквом Успења Пресвете Богородице. Према предању, ту једнобродну базилику саградили су још у турско доба сами сељани. Више података о манастиру потиче с краја XIX и почетком XX века. Садашњу цркву саградило је 1924. године братство манастира са околним мештанима. Црква има отворени трем на западној страни. У манастирској шуми постоји старо црквиште, које народ зове црква св.Јована Крститеља у Вурњишту. Манастир св. Богородице је у фази санације.
- **Стара црква изнад насеља Бела Паланка** налази се изван урбаног ткива, југозападно изнад локалитета Белопаланачко врело. Поред храма је смештено и старо српско

гробље, у којем је посађен воћњак. Појединачни гробови су обележени клесаним каменим надгробним споменицима или „белезима”. Неки од њих имају натписе, који сведоче о покојнику који је ту сахрањен.

- Од споменичког наслеђа Суве планине значајно је и **Археолошко налазиште у Горњој Коритници.**

Чесме у насељеним местима

Сува планина је богата изворима у подножју, међу којима има и појаве термалних вода, каптираним изворима воде и чесмама. Нема насељеног места на ободу ове планине да нема једну или неколико јавних чесми. Стога би требало и чесме евидентирати и уврстити у укупно културно историјско наслеђе овога краја.

1.2. Структура површина Специјалног резервата природе „Сува планина“ и дужина спољне границе и граница режима заштите

Специјални резерват природе „Сува планина“ налази се на територији општина Ниш, Гацин Хан и Бела Паланка укупне површине 18 116 ha 68 a 97 m², односно према Уредби о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“ („Службени гласник РС“, број 72/15) структура површина је:

Површина СРП „Сува планина“ по власништву:

РРедни број	Власништво	Површина	
		ha	%
11.	Државно	11.713,26,15	64,65
22.	Приватно	6.403,42,82	35,35
Свега СРП „Сува планина“		18.116,68,97	100,00

Површина СРП „Сува планина“ по режимима заштите, који представљају скуп мера и услова којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра:

РРедни број	Режим заштите	Површина	
		ha	%
11.	I степена	848,20, 95	4,68
22.	II степена	2.194,54,37	12,11
33.	III степена	15.073, 93,65	83,21
Свега СРП „Сува планина“		18.116,68,97	100

Површина државних шума по режимима заштите у СРП „Сува планина“:

РРедни број	Режим заштите	Површина	
		ha	%
11.	I степена	848,20,95	7,24
22.	II степена	1.800,30,16	15,37
33.	III степена	9.064,75,04	77,39
Свега СРП „Сува планина“		11.713,26,15	100

Дужина граница по режимима заштите у СРП „Сува планина“:

РРедни број	Режим заштите	Површина ha	Дужина границе km
11.	I степена	848,20, 95	57.516,324
22.	II степена	2.194,54,37	42.004,00
33.	III степена	15.073, 93,65	116.056.00
Свега СРП „Сува планина“		18.116,68,97	215.573,324

Границе СРП „Сува планина“ по режимима заштите

- Граница СРП „СУВА ПЛАНИНА“
- РЕЖИМ ЗАШТИТЕ II СТЕПЕНА
- РЕЖИМ ЗАШТИТЕ I СТЕПЕНА

2.

ОЦЕНА СТАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

СРП „Сува планина“

Оцена стања животне средине СРП „Сува планина“

Високопланинска подручја и неприступачни делови терена Суве планине прилично су добро очувани са релативно малим степеном деградираности аутохтоних станишта, док су приступачнија станишта на нижим надморским висинама знатно деградирана, што доводи до угрожености биљних и животињских врста и њихових станишта на деловима подручја. Главни узроци деградираности су:

- **Непланска и неконтролисана сеча шума**, нарочито у приступачним деловима терена и на јужним падинама у шумама сопственика;
- **Пошумљавање станишта алохтоним врстама**, посебно багреном и различитим врстама четинара које заузимају простор природних шума, као и њихово оснивање на стаништима која нису шумска;
- **Неконтролисано сакупљање и искоришћавање биљних и животињских врста**; линцура (*Gentiana lutea*) је због интензивног сакупљања на Сувој планини постала веома ретка;
- **Сточарење** које је важан узрок промена структуре и састава травнатих заједница као и утицаја на поједине биљне врсте;
- **Неконтролисана изградња и градња**; изградња објеката, неплански развој туризма и други фактори чији су ефекти видљиви нарочито у близини људских насеља;
- **Неконтролисано одлагање смећа**; формирање дивљих депонија и отпада, нерешена комунална инфраструктура подпланинских села, различити облици физичког и хемијског загађења;
- **Лов и криволов**;
- **Узнемиравање животиња**, посебно у репродуктивном периоду од стране туриста, планинара и мештана.

Поштовање прописаних режима заштите, коришћења и одрживог развоја природних и створених вредности и природних ресурса има утицај на побољшање стања животне средине на подручју СРП „Сува планина“.

Фото: Завод за заштиту природе Србије

3.

ПРЕГЛЕД АКТИВНОСТИ, ДЕЛАТНОСТИ И ПРОЦЕСА КОЈИ ПРЕДСТАВЉАЈУ ФАКТОРЕ УГРОЖАВАЊА СРП „Сува планина“

Преглед активности, делатности и процеса који представљају факторе угрожавања СРП „Сува планина“

Активности, делатности и процеси који могу представљати факторе угрожавања СРП „Сува планина“ у директној су вези са природним и створеним вредностима на подручју, њиховом заштитом, коришћењем и одрживим развојем.

Факторе угрожавања СРП „Сува планина“ представљају све активности, делатности и сви процеси који нису у складу са:

- урбанистичким плановима, шумским, ловним, водним основама и другим пројектима,
- одредбама Закона о заштити природе,
- донетим урбанистичким плановима, пројектима и разним другим основама,
- одредбама Уредбе о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“,
- одредбама Правилника о унутрашњем реду и чуварској служби СРП „Сува планина“,
- прописаним режимима заштите, мерама забране и начином коришћења.

Конкретне активности, делатности и процеси као фактор угрожавања заштићеног подручја СРП „Сува планина“ су:

- Депоновање комуналног отпада и других опасних материја;
- Бесправна сеча шума;
- Сакупљање и коришћење заштићених биљних и животињских врста супротно прописаним условима и узнемиравање животиња;
- Ерозиони процеси, клизишта и одрони;
- Пошумљавање алохтоним врстама;
- Неконтролисана изградња и градња;
- Лов и криволов;
- Употреба хемијских средстава.

4.

ДУГОРОЧНИ ЦИЉЕВИ ЗАШТИТЕ, ОЧУВАЊА И УНАПРЕЂЕЊА И ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

СРП „Сува планина“

Дугорочни циљеви заштите, очувања и унапређења и одрживог развоја СРП „Сува планина“

Дугорочни циљеви заштите, очувања и унапређења и одрживог развоја СРП „Сува планина“ су:

- Очување природних вредности, посебно биљних врста, њихових станишта, шумских заједница које су заштитног карактера и од великог научног значаја, очување фауне Суве планине, станишта и локалитета од значаја, геоморфолошких објеката, хидролошких локалитета и предеоне вредности;
- Очување и унапређење створених вредности, културно-историјског и споменичког наслеђа;
- Одрживо коришћење природних ресурса;
- Неутралисање негативних последица појединих појава и процеса који се одвијају у заштићеном подручју, односно санацију, рекултивизацију и ревитализацију;
- Планско уређење и изградња;
- Развој рекреације и туризма;
- Развој научно – истраживачког рада;
- Популаризација вредности и важности очувања заштићеног подручја;
- Побољшање услова живота локалног становништва на територији СРП „Сува планина“;
- Усклађен развој привредних и пољопривредних активности са заштитом природе и потребама које се намећу након детаљног вредновања природних и створених вредности;
- Успостављање еколошке мреже и утврђивање начина управљања.

Остваривање дугорочних циљева заштите, очувања и унапређења и одрживог развоја СРП „Сува планина“ оствариће се кроз:

- Организацију управљања Специјалним резерватом природе „Сува планина“;
- Усклађивање планске и програмске документације;
- Одређивање локација природних и створених вредности и њихово картирање;
- Спровођење прописаних режима заштите;
- Успостављање свих видова сарадње са постојећим корисницима подручја и локалним становништвом;
- Евидентирање свих угрожавајућих фактора, дефинисање мере за ублажавање или отклањање угрожавајућих фактора;
- Одржавање базе података о постојећем стању екосистема и постојећим видовима коришћења;
- Презентацију и популаризацију природних и културних вредности;
- израду Програма заштите и унапређења посебних природних вредности СРП „Сува планина“;
- Израду Програма очувања и унапређења културно-историјских вредности;
- Мониторинг ретких и угрожених биљних и животињских врста;
- Стимулисање одрживог развоја;
- Уређење локалитета од значаја;
- Обуку кадрова који раде на пословима управљања заштићеним подручјима;
- Едукацију локалног становништва и заинтересованих страна;
- Обезбеђивање услова за органску пољопривреду и унапређење стања;
- Експлоатацију простора и потенцијалних природних ресурса која се заснива на принципима одрживог коришћења и развоја;
- Формирање визиторског центра и пунктова за продају сувенира и сувопланинских прехранбених производа;
- Постављање дигиталне мини метеоролошке станице за прикупљање података и анализа климатских прилика;
- Сарадњу са локалном самоуправом, државним институцијама и локалним становништвом.

Специјални резерват природе „Сува планина” представља вредно и очувано подручје, са потенцијалима за развој сеоског туризма базираног на традиционалном сеоском гостопримству, производњи еколошки исправне хране и присуства старих заната и њихових производа. Сува планина представља вредан и очуван простор, без великог утицаја човека и присуства озбиљних загађивача, што је добра основа да туризам може бити једана од водећих делатности на овим просторима. Основно тежиште туристичке инфраструктуре треба да буду насељена места (села) у околини природног добра, у смислу обнављања и осавремењавања постојећих туристичких објеката, преуређења објеката народног градитељства (вајата, старих амбара, старих напуштених кућа итд...) у објекте туристичке понуде, изградња путне мреже, адекватног водоснабдевање, регулисање и изградња канализационе мреже, организованог одвожење комуналног отпада. У селима треба развијати туристичку понуду у смислу етно-еко туризма. Посебно треба водити рачуна о очувању и искоришћењу постојећег културног наслеђа. Села осавременити новим садржајима као што су спортски објекти, стазама за трчање и ходање, теренима за колективне спортове.

Неопходно је опремање предметног простора одговарајућом сигнализацијом, путоказима, смероказима и планинарским ознакама на стазама у оквиру специјалног резервата природе.

Сува планина и њена ближа околина су надалеко познате по изузетном богатству лековитим биљем, што је одлична подлога за узгој и плантажно гајење лековитог биља, као и сакупљање лековитог, зачинског и јестивог биља и печурака из природе. Производња здраве хране може постати бренд овог краја, као и производња пчелињег меда, производи од меда, млека, сира итд.... Неке од ових делатности већ су традиционалне на овим просторима. Треба их још више развити и ускладити са политиком одрживог развоја и обухватити новим делатностима и садржајима, у јединствену туристичку понуду.

За очување и развој заштићеног природног добра у изворном облику, неопходно је наставити са научно-истраживачким радом и вршити адекватну промоцију и пропаганду природних вредности и особености предметног подручја.

5.

АНАЛИЗА И ОЦЕНА УСЛОВА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ДУГОРОЧНИХ ЦИЉЕВА ЗАШТИТЕ, ОЧУВАЊА И УНАПРЕЂЕЊА И ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

СРП „Сува планина“

Анализа и оцена услова за остваривање дугорочних циљева заштите, очувања и унапређења и одрживог развоја СРП „Сува планина“ и SWOT АНАЛИЗА

За реализацију дугорочних циљева морају се створити предпоставке и обезбедити услови и то по приоритетима:

- ✓ **Доношење планске и програмске документације:** сагласно Уредби о проглашењу СРП „Сува планина“ Управљач ће донети неопходна управљачка документа, односно: План управљања за период 2026-2035. године; Извештај о реализацији плана управљања за период 2016-2025. године, Годишње програме и извештаје, План управљања за период 2036-2045. године;
- ✓ **Организационо, кадровско и техничко опремање Управљача:** непосредне послове управљања спроводи Шумско газдинство „Ниш“ Ниш. У планском периоду планира се унапређење рада, односно повећање броја извршилаца, стручно усавршавање постојећих кадрова, унапређење у техничком и технолошком смислу кроз набавку опреме и савремених средстава рада;
- ✓ **Међусобна сарадња и комуникација свих корисника СРП „Сува планина“** је неопходан услов за остварење свих дугорочних циљева, с обзиром да на заштићеном подручју постоје бројни корисници и то: Електромрежа и Електродистрибуција, локална самоуправа, ловачка удружења и друге институције.
- ✓ **Учешће и подршка локалне самоуправе и Министарства надлежног за послове заштите животне средине** је врло важан услов за реализацију планираних дугорочних и краткорочних циљева.
- ✓ **Учешће и подршка локалног становништва** у реализацији дугорочних циљева је врло важна и Управљач ће настојати да локално становништво упозна са вредностима заштићеног подручја, ограничењима у његовом коришћењу, али исто тако и предностима које ово заштићено подручје пружа локалном становништву.
- ✓ **Учешће и подршка научних и истраживачких институција:** с обзиром на разноврсност биодиверзитета и геодиверзитета, подручје СРП „Сува планина“ може бити предмет истраживања од стране бројних научних и истраживачких институција и зато ће Управљач настојати да у наредном периоду заједнички ради са свим тим институцијама, као и да заједнички дефинишу предмете и поља истраживања.
- ✓ **Обезбеђење финансијских средстава** - подразумева трајно и стабилно финансирање реализације Плана управљања на основу Закона о заштити природе и Уредбе о проглашењу СРП „Сува планина“ . Овај услов мора бити испуњен у целости како би се сви планирани циљеви испунили. Према садашњем стању, средстава за реализацију Плана управљања, односно годишњих програма управљања обезбеђују се кроз средства суфинансирања од стране Министарства заштите животне средине, из средстава управљача (из обављања делатности газдовања шумама) и из средстава накнада за коришћење СРП „Сува планина“.
- ✓ **Еколошки услови**, који подразумевају висок квалитет чинилаца животне средине и поштовање стандарда тог квалитета, очуваност природних вредности и смањен ризик од акцидената.

Преглед постојећег стања и могућности у вези са сагледавањем фактора за реализацију дугорочних циљева заштите, очувања, одрживог развоја и унапређења СРП „Сува планина“ дат је кроз SWOT анализу.

	КОРИСНИ ФАКТОРИ	ШТЕТНИ ФАКТОРИ
И Н Т Е Р Н И Ф А К Т О Р И	Strenghts (снаге) ➤ Опредељење општина ка одрживом развоју у сектору пољопривреде и туризма; ➤ Близина Ниша као регионалног центра; ➤ Близина туристичког центра – Нишка Бања који заштиту животне средине и природе увршћује у приоритетне делатности за даљи развој туризма; ➤ Постојање ЛЕАПА-а за општину Нишка Бања; ➤ Постојање заштићених подручја у окружењу: Јелашничка и Сићевачка клисура; ➤ Очувана природа и висок степен биолошке разноврсности; ➤ Заинтересованост за научно-истраживачки рад ➤ Добри услови за производњу здраве хране; ➤ Сачувана традиција бављења старим занатима; ➤ Искуство Управљача у спровођењу планске документације ➤ Добра логистичка подршка Управљача	Weaknesses (слабости) ➤ Лоша инфраструктурна и комунална опремљеност насеља; ➤ Нерешена питања водоснабдевања и канализационе мреже за индивидуалне стамбене објекте; ➤ Лоша туристичка опремљеност ➤ Непостојање регионалних иницијатива у области заштите животне средине и природе; ➤ Неадекватно санирање отпадних вода и чврстог отпада; ➤ Бесправна градња; ➤ Непостојање Локалног акционог плана у општинама Нишка Бања, Гаџин Хан и Бела Паланка; ➤ Непостојање стратегија за одрживи развој туризма и пољопривреде општина; ➤ Лоше одржавање постојећих туристичких објеката које захтева њихово реновирање; ➤ Неповољна демографска структура (старачка насеља); ➤ Незадовољавајућа образовна структура становника насеља (постоји знатан број неписмених); ➤ Недовољна информисаност становништва о питањима заштите животне средине, заштите и рационалног коришћења природних ресурса; ➤ Мањак кадровских капацитета за управљање подручјем као природним добром; ➤ Низак пословни имиџ општина; ➤ Проблем сиромаштва са којима се суочавају општине; ➤ Уситњени пољопривредни поседи; ➤ Миграција младих; ➤ Производња креча и ћумура на неадекватан начин
	Opportunities (могућности) ➤ Постојање традиције туристичког развоја подручја; ➤ Препознат значај очувања еколошких функција и делатности који су на њима засноване (сеоски и еко туризам, производња здраве хране и сл.); ➤ Промоција и презентација подручја као зелене зоне у функцији развоја туризма и производње органске хране; ➤ Постојање манифестација које су познате ширем становништву; ➤ Реновирање постојећих и изградња нових туристичких капацитета;	Threats (претње) ➤ Непридржавање одредби и услова прописаних за извођење радова на простору природног добра; ➤ Немогућност обезбеђивања логистичке подршке и финансијских средстава потребних за одржавање и управљање природним добром; ➤ Неконтролисани развој туризма; ➤ Неинвестирање у пољопривреду и недавање подстицајних средстава пољопривредницима; ➤ Неконтросане посете (величине групе, локалитети које обилазе, време задржавање) и тиме немогућност управљања посетама у складу са капацитетима подручја;

И Ф А К Т О Р И

➤ Обогаћивање туристичке понуде за посетиоце Нишке Бање са програмима обиласка Суве планине; ➤ Раст светског и европског тржишта органских производа; ➤ Ефикасно искоришћавање свих стимулативних мера у области екологије, републичких министарстава и секретаријата; ➤ Близина границе ЕУ; ➤ Повећање интеррегионалне сарадње (Бугарска), трансфер знања и добре праксе; ➤ Коришћење донаторских средстава из ИПА фондова; ➤ Реализација програма едукације и професионалне обуке кадрова за управљање природним добром; ➤ Обука кадрова за рад са посетиоцима; ➤ Ширење свести становника о значају заштите и развојним могућностима које отвара;	➤ Неуспостављање сарадње између локалних самоуправа и тиме стварање конкурентске атмосфере у развоју подручја; ➤ Продубљивање економске кризе у региону; ➤ Лоби других интересних група; ➤ Значајно рударско-геолошко подручје

6.

ПРИОРИТЕТНЕ АКТИВНОСТИ И МЕРЕ НА ЗАШТИТИ, ОДРЖАВАЊУ, ПРАЋЕЊУ СТАЊА И УНАПРЕЂЕЊА ПРИРОДНИХ И СТВОРЕНИХ ВРЕДНОСТИ СРП „Сува планина“

Приоритетне активности и мере на заштити, одржавању, праћењу стања и унапређењу природних и створених вредности СРП „Сува планина“

Приоритетне активности и мере на заштити, одржавању, праћењу стања и унапређењу природних и створених вредности су:

- ✓ **Заштита СРП „Сува планина“:** основни и трајни задатак Управљача је чување заштићеног подручја и спровођење прописаних режима заштите утврђених актом о проглашењу, односно предузимање мера и извршење послова на обезбеђењу унутрашњег реда (чување, контрола посетилаца и корисника, пружање помоћи, савета и услуга, одржавање чистоће и уредности и др.) и обележавању заштићеног подручја. За обављање ових послова Управљач ће организовати чуварску службу у складу са Правилником о унутрашњем реду и чуварској служби СРП „Сува планина“ и Правилником о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја;
- ✓ **Израда неопходне планске и друге документације:** Управљач има обавезу доношења Плана управљања за период од 10 година, Годишњег програма управљања и Извештаја о остваривању годишњег Програма управљања. Сагласност на ова акта даје Министарство надлежно за послове заштите животне средине и обавеза доношења регулисана је Законом о заштити природе и Уредбом о проглашењу СРП „Сува планина“. Управљач, као корисник, има обавезу доношења основа и програма газдовања шумама. Подручје СРП „Сува планина“ покривају делови пет газдинских јединица, и то ГЈ „Сува планина I – Трем“, ГЈ „Сува планина – Ракош“, ГЈ „Шљивовачки вис“, ГЈ „Сува планина - Три Локве“ и ГЈ „Селичевица-Коритник“ за које се у складу са Законом о шумама раде основе газдовања шумама;
- ✓ **Обележавање СРП „Сува планина“:** Управљач је у претходном десетогодишњем периоду извршио обележавање заштићеног подручја у складу са Правилником о обележавању заштићених природних добара („Службени гласник РС“, број 30/92, 24/94 и 19/96), односно обележио је спољну границу и границе површина на којима су утврђени режими заштите I, II и III степена, као и значајних локалитета. У планском периоду планира се одржавање обележених граница;

- ✓ **Праћење стања природних вредности:** у сарадњи са научно-истраживачким институцијама планира се анализа и предлог активности на заштити: посебних природних вредности (станишта биљних и животињских врста са листе Натура 2000; попис и картирање станишта ендемита и стеноендемита, ретких и угрожених биљних и животињских врста); шумских екосистема, праћењу процеса сушења шума, праћењу здравственог стања шума, дефинисању фактора угрожавања и изналажењу мера за њихово елиминисање или ублажавање, дефинисању превентивних и других противпожарних мера; геонаслеђа (геоморфолошких, геолошких, хидролошких и педолошких облика и појава), дивљачи (применом мера за достизање и одржавање оптимане бројности и природне равнотеже у ловиштима, сарадња са ловачким удружењима и сл.); земљишта, нарочито пољопривредног, кроз иницирање или наставак мониторинга пашњака, сарадњу са индивидуалним произвођачима и др.; редовном праћењу здравствених и свих других промена на природном добру (континуирана контрола и мониторинг);
- ✓ **Израда програма управљања отпадом на подручју СРП „Сува планина“:** у складу са овлашћењима управљача планираће се активности на уклањању дивљих депонија и комуналног отпада у сарадњи са локалним комуналним предузећима, као и измештање дивљих депонија и комуналног отпада ван граница заштићеног подручја.
- ✓ **Доношење правних аката о заштити за споменике културе и етно целина:** Заштита споменика културе и етно целина може се једино реализовати уз помоћ надлежних институција из области заштите споменика културе, односно Завода за заштиту споменика културе Републике Србије, Министарства културе, локалне самоуправе и пре свега локалног становништва које мора препознати значај очувања вредних културно - историјских споменика;
- ✓ **Уређење културно-историјских споменика и објеката споменичког наслеђа СРП „Сува планина“** кроз планирање и уређење простора, кроз документацију, техничку заштиту и презентацију;
- ✓ **Комплетирање неопходне инфраструктуре и санација постојеће:** у циљу спровођења свих мера заштите, одрживог коришћења и развоја СРП „Сува планина“ један од главних приоритета је развој и изградња неопходне инфраструктуре за прилаз заштићеном подручју и постојећим објектима (саобраћајне, хидротехничке, електро - енергетске и телекомуникационе), што се може реализовати једино уз финансијску помоћ државе. Управљач ће активно учествовати у изради могућих пројеката везаних за развој, пре свега инфраструктуре у области шумарства, ловства (израда коридора за дивљач) и заштите животне средине.
- ✓ **Реконструкција и конзервација објеката градитељског наслеђа, пре свега у познатим и очуваним етно целинама:** подручје Суве планине представља подручје где су се задржали како традиционални облици производње, тако и подручје са великим бројем објеката градитељског наслеђа који се морају пре свега адекватно заштити и конзервирати, а поједини и реконструисати уз помоћ надлежних институција. Управљач ће бити иницијатор, уз помоћ надлежних министарстава и локалне самоуправе, израде Програма реконструкције и конзервације објеката градитељског наслеђа и налажења начина и извора за њихову реализацију.
- ✓ **Реинтродукција ишчезлих биљних и животињских врста:** полазећи од тога да је подручје Суве планине некада насељавао велики број биљних и животињских врста као и да су неке врсте ишчезле, циљ Управљача биће њихова реинтродукција на подручју СРП „Сува планина“.
- ✓ **Заштита и унапређење популације ретких и угрожених врста флоре и фауне и специфичних станишта,** од којих су најзначајнији Трем и Соколов камен. На ширем подручју Трема забележен је највећи број врста ендемичних и угрожених биљних таксона, од којих су поједини нашли своје место и у Црвеној књизи флоре Србије. Соколов камен је такође веома значајно флористичко подручје, што се огледа у присуству низа ендемичних, ретких и угрожених биљних врста: *Kernera saxatilis*, *Genista radiata*, *Campanula kladniana* и друге.
- ✓ **Пошумљавање голети, еродираних површина, санација и обнова деградираних површина:** реализоваће се уз строго поштовање прописаних мера забране и коришћења на простору СРП „Сува планина“ и у складу са Плановима пошумљавања који су прописани основама газдовања шумама за државне шуме чији је корисник ЈП „Србијашуме“ Београд. За

приватне шуме, сходно Програмима газдовања који се доносе на годишњем нивоу уз сагласност Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, Управе за шуме, планираће се радови на пошумљавању шумског земљишта. За радове на пошумљавању суфинансирање ће се обезбедити у оквиру Програма заштите и унапређивања шума. Површине на којима се утврди присутност ерозионих процеса биће предмет санације кроз разне видове пошумљавања.

- ✓ **Уређење објеката геонаслеђа:** Јединственост геолошке грађе Суве планине огледа се првенствено кроз развијеност стена свих геолошких периода, од палеозоику до кенозоику. Такође су заступљена и обележја свих геотектонских фаза које су утицале на садашњи склоп издвојеног простора. Посебно вредним сматрају се три објекта геолошког наслеђа: на странама планине које се спуштају са Ракоша ка Горњој и Доњој Коритници, налази се доњокредни профил (K₁) богат фосилима (јежеви, шкољке, брахиоподи и др.); на месту Церине недалеко од Великог Крчимира, откривено је налазиште фосилне фауне шкољака и пужева аптске старости; испред села Дивљане, преко пута истоименог језера дуж пута Бела Паланка – Бабушница са леве стране откривен је профил са многобројним отисцима фосилних биљака горњеолигоцenske (O₁₃) старости међу којима су најчешћи родови: *Laurus*, *Magnolia*, *Myrica*, *Cinnamomum* и др. ;
- ✓ **Развој сеоског и спортско-рекреативног туризма** базираног на традиционалном сеоском гостопримству, производњи еколошки исправне хране и присуства старих заната и њихових производа. Основно тежиште туристичке инфраструктуре треба да буду насељена места (села) у околини природног добра, у смислу обнављања и осавремењавања постојећих туристичких објеката, преуређења објеката народног градитељства (вајата, старих амбара, старих напуштених кућа, воденица, итд...) у објекте туристичке понуде, изградња путне мреже, адекватног водоснабдевања, регулисање и изградња канализационе мреже, организованог одвожења комуналног отпада. У селима треба развијати туристичку понуду у смислу етно-еко туризма. Такође постоји могућност развоја спортско-рекреативног туризма на већ формираном комплексу ски стаза „Бојанине воде“ са припадајућим смештајним капацитетима. Туристичку понуду употпуниће уређење трим стаза на подручју СРП „Сува планина“.
- ✓ **Успостављање еколошке мреже:** Циљ успостављања еколошке мреже је обезбеђивање и достизање повољних услова за живот угрожених биљних и животињских врста, као и њихових станишта спровођењем мера заштите, очувања и одрживог коришћења - који се дефинишу посебним плановима управљања. Еколошке мреже су значајне и за развој локалних заједница, с обзиром да подразумевају присутност и делатност човека у складу са заштитом природе, односно одрживог развоја локалних заједница.
- ✓ **Заштита предела:** мерама просторног и урбанистичког планирања, спречавањем појава противправне изградње објеката, адекватним планирањем и доследним спровођењем радова у шумарству и пољопривреди, пажљивим еколошким лиценцирањем пројеката развоја туризма, ефикасним текућим одржавањем чистоће и уредности очуваће се и унапредити пејзажна обележја заштићеног подручја.
- ✓ **Заштита од пожара:** у области заштите од пожара, Управљач ће сагласно Закону о заштити од пожара и Закону о ванредним ситуацијама, урадити неопходна планска документа, предузимати превентивне мере у области заштите шума од пожара и унапређивати сарадњу са МУП Србије, Сектором за ванредне ситуације, Одељењем за ватрогасно-спасилачке јединице. ЈП „Србијашуме“, сагласно Закону о шумама, ради и ажурира Планове заштите шума од пожара, којим су дефинисане превентивне мере заштите од пожара, материјално-техничко опремање за брзо и ефикасно гашење шумских пожара, оперативни планови и карте за потребе организовања акција гашења шумских пожара.
- ✓ **Промоција и презентација вредности и значаја СРП „Сува планина“.** Управљач ће самостално и у сарадњи са туристичким организацијама, организацијама цивилног друштва и другим институцијама, промовисати вредности заштићеног подручја.

7.

**ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ
НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ И ОБРАЗОВНОГ РАДА
СРП „Сува планина“**

Приоритетни задаци научноистраживачког и образовног рада

Полазећи од природних и створених вредности које чине темељне вредности подручја Суве планине, приоритетни задаци научноистраживачког и образовног рада у Специјалном резервату природе „Сува планина“ су:

- Дефинисање метода и начина спровођења мониторинга биодиверзитета;
- Спровођење мониторинга угрожених врста флоре и фауне;
- Спровођење геоморфолошких истраживања;
- Реинтродукција ишчезлих биљних и животињских врста (Општина Гацин Хан планира реализацију пројекта реинтродукције дивокозе на Сувој планини);
- Очување и унапређење стања шумских екосистема;
- Успостављање еколошке мреже;
- Очување шумских заједница од значаја за подручје;
- Реинтродукција аутохтоних раса домаћих животиња;
- Едукација локалног становништва у области заштите природних и створених вредности СРП „Сува планина“;
- Едукација локалног становништва у области туристичке валоризације подручја Суве планине;
- Подизање нивоа свести локалне заједнице у циљу очувања биодиверзитета СРП „Сува планина“;
- Едукација локалног становништва у области одрживог коришћења шумских плодова, лековитог биља и гљива;
- Едукација свих корисника СРП „Сува планина“ у области спровођења прописаних режима заштите;
- Едукација локалног становништва у области одрживог управљања отпадом;
- Очување и унапређење објеката геоморфолошког наслеђа.

СРП „Сува планина“ карактерише се богатством флоре и фауне и може бити предмет разних научних истраживања. Богатство флоре и фауне огледа се кроз:

- Ентомофауну са утврђених 259 врста;
- Фауну дневних лептира од 112 врста дневних лептира;
- Херпетофауну која је значајна по томе што од укупног броја врста које насељавају Србију, 53% је регистровано на Сувој планини (23 врсте). Нарочито је велико богатство у класи Reptilia, где је од 22 врсте гмизаваца регистрованих у Србији, 13 врста односно више од 63%, забележено на Сувој планини;
- Ихтиофауну са 12 врста, од чега је осам заштићено, а једна врста је строго заштићена. Читаво подручје Суве планине представља регион мрене, док се у вештачким акумулацијама јављају алохтоне врсте као што су *Rhodeus sericeus* и *Pseudorasbora parva*, fam. Cyprinidae;
- Фауну птица представљену са 139 врста;
- Фауну сисара заступљену са 26 врста, међу којима се посебно истичу *Chionomys nivalis* (снежна волухарица), *Myohus glis* (велики сиви пух), *Felix silvestris* (дивља мачка).

8.

**ПЛАНИРАНЕ АКТИВНОСТИ НА ОДРЖИВОМ
КОРИШЋЕЊУ ПРИРОДНИХ ВРЕДНОСТИ, РАЗВОЈУ
И УРЕЂЕЊУ СРП „Сува планина“**

Планиране активности на одрживом коришћењу природних вредности, развоју и уређењу СРП „Сува планина“

На подручју Специјалног резервата природе „Сува планина“, планиране активности на одрживом коришћењу природних вредности, развоју и уређењу су:

- Одрживи развој шумарства уз примену мера газдовања шумама и шумским земљиштем утврђеним у основама газдовања за државне шуме и програмима газдовања за приватне шуме:
 - одрживи развој пољопривреде, развој земљорадње, сточарства, воћарства, пчеларства и органске пољопривреде;
 - узгој и плантажно гајење лековитог биља;
 - одрживо коришћење минералних сировина, првенствено грађевинског и украсног камена, дробине и глине за локалне потребе;
 - ограничено коришћење гљива, биљних и животињских врста чије су сакупљање и промет под контролом;
 - побољшање стања фонда ловне дивљачи, чувања и надзора;
 - очување и обнављање старих сорти и раса биљних култура и домаћих животиња;
 - изградња и реконструкција путева и путних објеката, објеката водоснабдевања, канализације, телефонског саобраћаја и друге потребне техничке инфраструктуре;
 - планска изградња, инфраструктурно опремање и уређење простора за потребе туризма и рекреације у складу са Просторним планом;
 - чување и одржавање заштићеног подручја, уредности, чистоће, амбијенталне разноврсности и лепоте предела;
 - уређење и одржавање дворишта и окућница постојећих пољопривредних домаћинстава, викендица, културних добара, јавних, службених, привредних и других објеката;
 - очување и реконструкција објеката споменичког наслеђа и уређење места на којима се ти објекти налазе;
 - сакупљање, конзервација, чување и приказивање предмета, алата и опреме везаних за традиционални сеоски живот, обичаје и фолклор локалног становништва;
 - научноистраживачки и образовни рад;
 - стручно оспособљавање запослених и едукација становништва за против пожарну заштиту као и набавка неопходне опреме (алата, механизације) за гашење пожара.
 - реконструкција-изградња пута из Запаља за „Три локве“, у циљу стварања услова за развој млекарства, уз финансијску подршку МЗЖС Општини Гаџин Хан;
 - изградња центра за посетиоце на локалитету „Три локве“, на месту старог смештајног објекта.

9.

ПРОСТОРНА ИДЕНТИФИКАЦИЈА ПЛАНСКИХ НАМЕНА И РЕЖИМА КОРИШЋЕЊА ЗЕМЉИШТА У СРП „Сува планина“

Просторна идентификација планских намена и режима коришћења земљишта у СРП „Сува планина“

Просторни план Републике Србије је основни документ који представља дугорочну концепцију организације и уређења простора засновану на стратегији, планским решењима и мерама, као и ограничењима у располагању природним и створеним вредностима, са потребама социјалног и економског развоја.

Уредбом о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“ на подручју Суве планине успостављен је тростепени режим заштите (који представља скуп мера и услова којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра), односно:

Режим заштите	I (први) степен заштите	II (други) степен заштите	III (трећи) степен заштите	Укупно
Површина (ha)	848 ha 20 a 95 m ²	2 194 ha 54 a 97 m ²	15 073 ha 93 a 65 m ²	18 116 ha 69 a 57 m ²
%	4,68	12,11	83,20	100

Режим заштите I степена на подручју специјалног резервата природе обухвата две засебне целине: „Мосор“, и „Соколов камен – Трем – Смрдан - Дивна горица“

У режиму заштите I степена радови и активности се ограничавају на:

1. научна истраживања и праћење природних процеса;
2. контролисану посету у образовне, рекреативне и општекултурне сврхе које нису у супротности са циљевима очувања природних вредности;
3. обележавање граница;
4. спровођење заштитних, санационих и других неопходних мера у случају пожара, природних непогода, удеса, реконструкција, болести и пренамножења одређених биљних и животињских врста, санација и одржавање постојећих објеката од посебног значаја, као што су високонапонски далеководи.

Зона режима заштите II степена на подручју Специјалног резервата природе Сува планина састоји се из две засебне целине Валоже - Големо Стражиште и Рубовац –Церје (Ребрине).

У режиму заштите II степена утврђене су ограничавајуће мере на подручју СРП „Сува планина“, и то на:

1. изградњу електрана на биогаз и то искључиво на биљну масу снаге од укупно 1 MW само изван подручја са изразитим морфолошким и другим вредностима;
2. изградњу соларних електрана на примену соларних ћелија на већ изграђеним објектима;
3. изградњу мањих објеката туристичког смештаја, угоститељства, туристичке инфраструктуре за презентацију природних вредности или објеката у традиционалном стилу који су у складу са потребама културног, сеоског и екотуризма искључиво изван високопланинског нивелационог краса и уз услов да не угрожавају станишта врста;
4. изградњу објеката и уређење простора за потребе очувања унапређења и приказивања природних вредности и одржавање објеката саобраћајне и друге инфраструктуре;
5. реинтродукцију врста флоре и фауне изчезлих са заштићеног подручја или његових појединих делова и предузимање мера активне заштите;
6. коришћење и одржавање ливада и пашњака као травних станишта без њиховог преоравања и пошумљавања;
7. уређење видиковаца, едукативних стаза и других образовних и рекреативних садржаја;

8. спровођење заштитних, санационих и других неопходних мера у случају пожара, елементарних непогода и удеса појава биљних и животињских болести и премножавања штеточина, у складу са Законом;

9. постављање наменских објеката за прихрањивање, чување и посматрање дивљачи и лов дивљачи;

10. постављање бачија на подручју које не угрожава станишта биљних и животињских врста, посебно угрожених и ретких врста;

11. контролисану испашу и кошење уз примену заштитних мера за флору и фауну.

У режиму заштите III степена којим су, поред забрана радова и активности утврђених чланом 35. Закона о заштити природе, забрањене следеће мере и активности:

1. извођење активности које могу довести до оштећења или деградације објеката геонаслеђа (подразумева и узимање фосилног материјала са профила);

2. експлоатација бигра;

3. уништавање, узнемиравање, сакупљање и предузимање других активности, којима би се могле угрозити биљне и животињске врсте, и њихова станишта;

4. свако порибљавање водотока, осим оног утврђеног важећим програмима;

5. изградња нових рибњака и проширење постојећих;

6. испуштање непречишћених отпадних вода, као и вода неодговарајућег квалитета у површинске водотоке или друге реципијенте;

7. формирање мрциништа;

8. коришћење отровних мамаца за псе и вукове;

9. стварање депонија отровних супстанци и осталог опасног отпада, као и изградња објеката за прераду или уништавање смећа, отровних супстанци и осталог опасног отпада;

10. изградња објеката и њихово инфраструктурно опремање до доношења одговарајућег планског акта, осим адаптације, санације и реконструкције већ постојећих сеоских, стамбених и туристичко- рекреативних објеката.

У режиму заштите III степена радови и активности се ограничавају на:

1. експлоатацију и примарну прераду минералних сировина за подручја за која су сходно закону којим се уређује рударство и геолошка истраживања започете активности уз услов да морају бити на удаљености од 2–3 km од подручја са утврђеним режимом заштите I и II степена;

2. очување и унапређење разноврсности аутохтоног живог света, посебно ретких, заштићених и у другом погледу значајних биљних и животињских врста, њихових популација и станишта;

3. примену мера у газдовању шумама којима се осигурава умерено повећање површина под шумским екосистемима и побољшање њихове структуре и здравственог стања, посебно у погледу заступљености виших узгојних типова, количине и квалитета дрвне масе, разноврсности и аутохтоности флористичко-дендролошког састава;

4. очување и обнављање објеката народног градитељства (кућа, вајата, бунара, амбара/ кошева, сеника, качара, воденица и др) и уређење места на којима се налазе; сакупљање, конзервација и чување предмета, алата и опреме везаних за традиционални сеоски живот, очување усамљених примерака или група шумског дрвећа на ливадама, њивама, поред путева и у двориштима;

5. изградњу, реконструкцију и одржавање објеката електроенергетске, телекомуникационе, хидротехничке, саобраћајне и комуналне инфраструктуре;

6. рекултивацију деградираних површина;

7. уређење објеката и места за привремено одлагање и сакупљање комуналног и пољопривредног отпада;

8. изградњу мањег броја базена за воду за потребе напајања стоке и противпожарну заштиту у близини границе подручја са режимима заштите I и II степена уз услов да се вода допрема цевоводима;

9. извођење свих радова на удаљености од минимум 100 m у пречнику од стабала у чијим се крошњама налазе гнезда строго заштићених и заштићених врста;

10. сечу старих репрезентативних јединки аутохтоних врста дрвећа;

11. примену хемијских средстава уз сагласност министарства надлежног за послове заштите животне средине при обављању радова и активности у области сточарства, ратарства, воћарства и виноградарства са циљем популарисања и преласка на органску производњу и обнављање и чување старих сорти и врста биљних култура и раса домаћих животиња.

Посебни циљеви коришћења подручја СРП „Сува планина“ су:

1. Просторно дефинисање грађевинских подручја: регулисаће с у складу са Просторним планом Републике Србије, доношењем секторских - гранских планова и програма, урбанистичких планова, као и програма уређења грађевинског земљишта.

2. Стимулисање изградње јавних садржаја, пре свега у зонама викенд и другог туризма: локалне самоуправе општина Нишка Бања, Гацин Хан и Бела Паланка, на чијим територијама се простире заштићено подручје СРП „Сува планина“, своје развојне потребе, интересе и циљеве ближе ће дефинисати кроз стратешке и акционе програме а у складу са Просторним планом Републике Србије односно путем припреме и израде Просторног плана подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Сува планина“, у вези са привредним развојем, организовањем мреже центара и насеља, уређењем грађевинских подручја постојећих насеља, објеката јавних служби, објеката заједничке комуналне опреме и др. Управљач ће узети активно учешће у изради, доношењу и реализацији програма.

3. Дефинисање капацитета туристичких објеката у циљу побољшања квалитета услуга: Туризам за сада нема туристичку понуду, већ само изузетан туристички потенцијал (природне лепоте и атрактивне локације, чист ваздух и аутентична здрава храна). Просторним планом Републике Србије, у складу са основним дугорочним циљевима, концептом и критеријумима развоја и организације туристичке понуде, ово подручје припада туристичкој регији I и II степена, са могућношћу развоја зимских спортова и летњим рекреативним и еколошким активностима. Планиране активности су предвиђене у оквиру секундарних функција заштите. Оне се могу развијати само у складу са заштитом и предложеним режимима заштите заштићеног природног добра.

4. Усмеравање новоградње према сеоским насељима: туризам, рекреација и спорт у оквиру заштићеног подручја може се усмерити на еколошки, етнолошки, споменички, сеоски туризам, фото-сафари, вожња бицикала, mountain-bike, обилазак споменика и музеја, организовање здравственог туризма. За развој набројаних видова туризма неопходно је градити туристичка насеља, пунктове, односно туристичка села и села са туристичком функцијом. Управљач у сарадњи са надлежним институцијама иницираће израду и реализацију Пројекта реконструкције и адаптације постојећих сеоских насеља у туристичке сврхе.

5. Усмеравање традиционалне и органске пољопривредне производње и развој привреде: остварење циља могуће је кроз развој пољопривреде и реструктурирање аграрног сектора ради повећања тржишне конкурентности локалних пољопривредних производа. За остварење циља неопходно је реализовати активности у области ревитализације села и развоја традиционалних облика пољопривредне производње, односно дати подршку развоју сточарства, традиционалној производњи прехрамбених производа, успостављању робне марке и популаризацији органске пољопривреде. Развој привреде могућ је кроз старо занатство: грнчарство, мутавције као и дефинисањем производних програма који треба да обухвате производе домаће радиности (плетење џемпера, хеклање и везење завеса и стољњака, ткање народног платна, тепиха и ћилима, израду сувенира намењених туристима). Један од начина реализације низа пројеката у сарадњи са надлежним министарствима уз иницирање од стране Управљача.

6. Дефинисање простора за развој и унапређење сточарства сагласно традиционалним областима међу којима могу бити и шумска земљишта која су пашњачког типа, а нису предвиђена за пошумљавање:

- Хетерогени природни услови који пружају могућност асортимана понуде квалитетних пољопривредно - прехрамбених производа;
- Пашњачке површине погодне за екстензивно напасање стада крупне и ситне стоке;

- Богате природне травне заједнице значајне за производњу овчијег, крављег и козјег млека и њихових прерађевина високог квалитета;
- Повољни природни услови за комерцијалну производњу разноврсног коштичаваог и бобичастог воћа;
- Низак ниво хемизације пољопривреде и постојање природних - семиприродних екосистема (шуме, пашњаци, ливаде) за органску пољопривреду;
- Планински пашњаци значајни за пчелиње испаше и сакупљање лековитог биља;
- Препознатљиво име порекла и квалитет разноврсних локалних пољопривредно прехранбених производа.

7. Усмеравање шумарства у правцу повећања површина под високим шумама, као и газдовање шумским површинама у приватном власништву у складу са средњорочним програмом газдовања на целој територији СРП „Сува планина“: циљ који је дефинисан у планским актима који се раде у складу са Законом о шумама а то су :

- План развоја шумске области;
- Основе газдовања шумама за 5 газдинских јединица које покривају подручје СРП „Сува планина“;
- Програми газдовања шумама у приватном власништву.

8. Развој свих услужних делатности које по свом обиму и карактеру нису у супротности са основним принципима заштите и основним вредностима СРП „Сува планина“: услужне делатности везане су пре свега за сектор туризма, али и ЈП „Србијашуме“ као Управљач пружаће одређене услуге посетиоцима заштићеног подручја. Такође сходно Закону о заштити природе, а на основу Уредбе, Управљач доноси Одлуку о накнади за коришћење заштићеног подручја којом ће се:

- Одредити врста и обвезници накнаде за коришћење заштићеног подручја;
- Утврдити основица и врста стопе за обрачун накнаде за обављање делатности, за коришћење посебно уређених или погодних терена за поједине намене коришћења, за коришћење имена и знака заштићеног подручја и за коришћење услуге управљача заштићеног подручја. Предмет накнаде је и улазак у заштићено подручје у транзиту и ради привременог боравка у одређене сврхе као и улазак у његове делове и објекте;
- Прописати ближа мерила за одређивање вредности стопе односно јединичног износа накнаде и
- Уредити питања у вези начина наплате накнаде.

9. Афирмација спорта и рекреације: афирмација спорта и рекреације може се реализовати у оквиру развоја свих планираних видова туризма: зимски туризам, спортски туризам, еко, етно, агро, сеоски туризам и др.

10. Узгој ловне дивљачи у за то предвиђеним просторима - ловиштима отвореног типа: дефинисаће се кроз ловне основе које ће бити усаглашене са Уредбом о проглашењу СРП „Сува планина“. Ловиштима на подручју Саве планине газдују ловачка удружења „Јастреб“ из Беле Паланке, „Заплање“ из Гадиног Хана и „Ниш“ из Ниша. Углавном садашње стање ловства на овом подручју не одговара савременим потребама заштите природе и развоја и неопходне су рестрикције и реорганизација. Просторним планом Србије ово подручје је планирано за узгој крупне дивљачи и будући парк дивљачи. Такве активности се могу развијати само на подручјима режима трећег степена. Неке варијанте веома контролисаног и санитарног лова би могле да се одвијају у режиму другог степена заштите.

11. Контролисано сакупљање шумских плодова, лековитог и ароматичног биља са природних станишта: вршиће се у складу са Уредбом о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне („Службени гласник РС“, број 31/05, 45/05-исправка, 22/07, 38/08, 9/10, 69/11 и 95/18). Сакупљање, коришћење и промет заштићених врста ставља се под контролу ради обезбеђивања њиховог одрживог коришћења спречавањем сакупљања тих врста из природних

станишта у количинама и на начин којим би се угрозио њихов опстанак у будућности, структура и стабилност животних заједница. У Уредби су наведене заштићене врсте дивље флоре и гљива које су стављене под контролу, као и дивље врсте фауне. Министарство надлежно за послове заштите животне средине издаје дозволу за сакупљање заштићених врста (лековитог биља, шумских плодова, гљива, и др.) у комерцијалне сврхе по претходно прибављеном мишљењу Завода за заштиту природе Србије. Завод за заштиту природе Србије предлаже Министарству количине заштићених врста које се сакупљају у комерцијалне сврхе до 31. децембра текуће за наредну годину. Министарство надлежно за послове животне средине објављује Конкурс за издавање дозвола за текућу годину до 1. марта. Конкурсом је дефинисано ко има право учешћа на конкурс.

Уредбом је регулисано сакупљање заштићених врста у заштићеним природним добрима. Сакупљање заштићених врста ради коришћења односно стављања у промет не може се вршити на подручју заштићеног природног добра, осим ако прописима о режиму заштите природног добра није другачије одређено. У случају да прописом о заштити природног добра на подручју тог добра или делу подручја није забрањено сакупљање заштићених врста ради коришћења односно стављања у промет, Министарство надлежно за послове животне средине издаће дозволу за сакупљање организацији која управља заштићеним природним добром односно Управљачу. Овом одредбом жели се постићи потпуна контрола над сакупљањем дивљих врста флоре и фауне у заштићеним подручјима, односно жели се постићи циљ да управљачи буду ти који ће имати увид у целокупну количину која се скупља, да контролишу сакупљаче заједно са надлежним инспекторима, да спроводе програм обуке сакупљача као и да у складу са Законом о заштити животне средине, наплаћују накнаде од сакупљача. У циљу правилног сакупљања заштићених врста Уредбом је регулисано да правна лица и предузетници који се баве сакупљањем заштићених врста дужни су да организују стручну обуку или други облик рада са сакупљачима заштићених врста, да сваке године изврше проверу знања сакупљача и да сакупљачима издају потврду о стручној оспособљености са роком важења за сакупљачку сезону. Физичко лице може да сакупља заштићене врсте у комерцијалне сврхе под условом да има потврду о стручној оспособљености за сакупљање заштићених дивљих врста флоре и фауне. Јавно предузеће „Србијашуме“ Београд управља СРП „Сува планина“ и једино оно може добити дозволу за сакупљање од Министарства надлежног за послове заштите животне средине и једино оно може да организује, сакупља, издаје потврде о оспособљености сакупљача на територији СРП „Сува планина“.

10.

АКТИВНОСТИ НА ПРОМОЦИЈИ ВРЕДНОСТИ

СРП „Сува планина“

Активности на промоцији вредности СРП „Сува планина“

Активности на промоцији вредности СРП „Сува планина“ које Управљач планира у планском периоду:

- одржавање постојеће WEB презентације;
- израду прикладне публикације која ће бити доступна локалној самоуправи, корисницима и посетиоцима СРП „Сува планина“;
- израду прикладних тематских флајера и лифлета који ће бити доступни великом броју корисника и посетиоца СРП „Сува планина“;
- организовање и учешће у различитим акцијама посвећеним обележавању Светског дана вода, Светског дана шума, Светског дана заштите биодиверзитета, Светског дана заштите животне средине, Европске недеље шума, Светског дана туризма, Светског дана планина и др.;
- организација и учешће у традиционалним локалним манифестацијама које се буду одржавале на подручју Суве планине;
- одржавање радионица по општинама, након добијања сагласности на План управљања СРП „Сува планина“ за период 2026-2035. године, са циљем представљања планираних активности од стране управљача;
- обезбеђење учешћа јавности у доношењу планских докумената везаних за заштиту и одрживи развој СРП „Сува планина“;
- обезбеђење доступности аката које доноси управљач, као што су Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби СРП „Сува планина“, Одлука о накнадама за коришћење природних вредности и услуга СРП „Сува планина“ и др.
- организовање презентације о значају СРП „Сува планина“ за ученике основних и средњих школа;
- организовање трибина и округлих столова посвећених одређеним проблемима везним за заштиту, уређење, коришћење и одрживи развој подручја Суве планине;
- снимање и приказивање пропагандних филмова о вредностима СРП „Сува планина“ у сарадњи са локалним становништвом, локалном самоуправом и локалним, регионалним и националним ТВ медијима и др.;
- промоција вредности кроз учешће у пројектима са невладиним организацијама.

11.

**СТУДИЈСКА (ИСТРАЖИВАЧКА), ПРОГРАМСКА,
ПЛАНСКА И ПРОЈЕКТНА ДОКУМЕНТАЦИЈА
ПОТРЕБНА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ЦИЉЕВА И
АКТИВНОСТИ НА ЗАШТИТИ, ОЧУВАЊУ И
УНАПРЕЂЕЊУ И ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ**

СРП „Сува планина“

Студијска (истраживачка), програмска, планска и пројектна документација потребна за спровођење циљева и активности на заштити, очувању и унапређењу и одрживом развоју СРП „Сува планина“

Студијска, програмска, планска и пројектна документација потребна за спровођење циљева и активности на:

- **заштити посебних природних вредности:** израда Програма и пројеката заштите природних вредности Специјалног резервата природе „Сува планина“;
- **заштити споменика наслеђа:** израда Програма заштите споменика културе и наслеђа на простору СРП „Сува планина“ у сарадњи са надлежним институцијама;
- **заштити и коришћењу обновљивих природних ресурса:** израда Програма и планских аката којима се регулише коришћење обновљивих природних ресурса, што је обавеза не само ЈП „Србијашуме“ као Управљача заштићеним природним добром, већ и свих других корисника подручја Специјалног резервата природе „Сува планина“;
- **уређењу СРП „Сува планина“:** израда пројеката и програма у складу са просторним планом Републике Србије до 2035. године који је у процедури усвајања и Уредбом о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“; односно израда Просторног плана подручја посебне намене Специјалног резервата природе „Сува планина“ као приоритетна активност за област заштите природе дефинисано у делу 1.3.2. Заштита и одрживо коришћење природног наслеђа Просторног плана Републике Србије, и израда Стратегије управљања отпадом у СРП „Сува планина“ (јер треба имати у виду да комунална опремљеност подручја, сем донекле у општинским центрима није довољна). Рурална подручја су углавном изостављена из циклуса сакупљања отпада што има у готово свим селима за последицу постојање локалних сметилишта, често смешетених на најнеприхватљивијим локацијама (крај путева);
- **презентацији СРП „Сува планина“ и сарадњи са локалним становништвом и другим корисницима Специјалног резервата природе:** кроз израду разних програма и пројеката презентације и популаризације заштићеног подручја.

12.

САРАДЊА СА ЛОКАЛНИМ СТАНОВНИШТВОМ И ДРУГИМ ВЛАСНИЦИМА И КОРИСНИЦИМА НЕПОКРЕТНОСТИ НА ПОДРУЧЈУ СРП „Сува планина“

Сарадња са локалним становништвом и другим власницима и корисницима непокретности на подручју СРП „Сува планина“

У циљу очувања и унапређења СРП „Сува планина“ изузетно је значајно да локална заједница препозна природне вредности подручја у ком живи, схвати значај заштите природе и прихвати концепт заштите и одрживог развоја заштићеног подручја.

Појава депопулације, економске немоћи и старења становништва су отежавајући фактори у спровођењу концепта заштите кроз одрживи развој, који се базира на ослањању на локалне снаге, њихово учешће у управљању природним ресурсима користећи традиционална знања и искуства стечена у суживоту са непосредним природним окружењем.

Други власници и корисници непокретности на подручју СРП „Сува планина“ су: удружења, приватни предузетници и грађани.

Годишњим програмима управљања СРП „Сува планина“, између осталог, планираће се и конкретни облици сарадње са локалним становништвом, оснивање Савета корисника, односно сарадња са корисницима и власницима непокретности на заштићеном подручју, као што је финансијска и логистичка подршка у активностима која доприносе унапређењу заштићеног подручја, попут: обнове објеката народног градитељства; покретања сеоског туризма; органске производња хране; производње локалних традиционалних производа и старих врста и сорти; организације традиционалних манифестација; организације акција чишћења илегалних депонија, водотокова; покретања старих заната; одржавања локалних путева и др.

Значајан удео у заштити природног добра имају и посетиоци заштићеног подручја. Имајући у виду да посетиоци простор вреднују као место очуване природе, њихова подршка програмима управљања простором као заштићеним добром може се придобити кроз информативне и образовне кампање, које би пратили адекватни материјали који су им лако доступни, о потреби очувања аутентичности заштићеног подручја.

Управљач је спроводио активности везане за укључивљење локалне заједнице у процес израде Плана управљања СРП „Сува планина“. Са представницима локалне самоуправе Општине Ган одржани су састанци 15. и 16. маја 2025. године (на терену, на локалитету „Три локве“ и у Доњем Душнику). Са представницима локалне самоуправе Општине Нишка Бања одржан је састанак 14.03.2025. године у кабинету председника. Са локалним становништвом одржане су трибине у селима Бежиште, Мокра, Космовац, Дивљана, Вета и Г. и Д. Коритница. Представници локалне заједнице подржали су активности на очувању природних вредности подручја и истакли проблем са недостатком воде на планини и недовољно развијеном путном мрежом.

13.

ДИНАМИКА И СУБЈЕКТИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПЛАНА УПРАВЉАЊА СРП „Сува планина“

Динамика и субјекти реализације Плана управљања СРП „Сува планина“

Јавно предузеће „Србијашуме“ Београд, управљач заштићеног подручја План управљања СРП „Сува планина“ за период 2026 - 2035. године, конципирало је према захтевима и задацима које треба да оствари сагласно Акту о заштити.

План управљања СРП „Сува планина“ за период 2026 - 2035. године остварује се кроз годишње програме управљања, којима се детаљно и прецизно дефинишу задаци, радови и активности, материјално-финансијски и организациони услови њиховог извршења.

Планирани задаци могу се груписати у 4 групе и то:

1. Трајни задаци: чување, обезбеђење унутрашњег реда, обележавање, одржавање и уређење заштићеног подручја СРП „Сува планина“; мониторинг природних вредности, научноистраживачки и образовни рад, промоција и презентација темељних вредности заштићеног подручја, одржавање постојеће путне мреже као битног фактора за успешно и брзо деловање на спречавању настајања и гашењу шумских пожара;

2. Хитни задаци: израда планских докумената, основа и програма газдовања шумама, усаглашавање графичких прилога основа и програма са катастарским планом и реалним стањем на терену за државне шуме и шума сопственика, у циљу лакше просторне идентификације (на плану и терену) различитих појава и активности, опремање и едукација чуварске службе; успостављање еколошке мреже; мониторинг и др.;

3. Приоритетни задаци: идентификација граница на терену; ажурирање базе података; уређење локалитета за посетиоце СРП „Сува планина“; активна сарадња са локалним становништвом, локалном самоуправом, планинарским друштвима и другим корисницима заштићеног подручја; спровођење образовно-промотивних активности, организовање предавања за различите интересне и узрасне групе, затим кроз сарадњу са туристичким организацијама, промовисање путем медија уз истицање постигнутих резултата у заштити и истраживању природних вредности подручја, али и на проблемима који прате заштиту, затим учествовање на сајмовима, стручним скуповима и др.;

4. Одложени задаци: су задаци који ће се извршавати у дужем временском периоду, у области развоја туризма, органске пољопривреде и др.

План управљања СРП „Сува планина“ конципран је по годинама и планираним видовима радова који се могу груписати у :

1. Израда планских докумената и аката која обухвата израду:

- Плана управљања СРП „Сува планина“ (*субјект*: управљач; *динамика*: 2025. година и у 2035. години за наредни период од десет година);
- Извештај о остваривању плана управљања за период 2026-2035. године;
- Годишњи програм управљања СРП „Сува планина“ (*субјект*: управљач; *динамика*: сваке године се ради и то до 15. новембра текуће за наредну годину уз обавезу доставе Министарству заштите животне средине на давање сагласности);
- Извештај о остваривању годишњег програма управљања СРП „Сува планина“ (*субјект*: управљач; *динамика*: сваке године се ради и то до 15. децембра текуће године за текућу годину уз обавезу доставе Министарству пољопривреде и заштиту животне средине);
- Измена и допуна Правилника о унутрашњем реду и чуварској служби (*субјект*: управљач; *динамика*: 2026-2035. године уз обавезу доставе Министарству заштиту животне средине на давање сагласности);
- Шумских, ловних основа и других основа и планова газдовања природним ресурсима (*субјект*: Управљач и други корисници природних вредности за чије је коришћење неопходна израда планских аката; *динамика*: 2026-2035. године).

2. Обележавање Специјалног резервата природе „Сува планина“ што обухвата:

- Обнављање обележених спољних граница СРП „Сува планина“, граница режима заштите првог и другог степена, постављање ознака - табли и информативних табли (*субјект*: управљач уз помоћ у суфинансирању од стране Министарства заштите животне средине што ће се прецизирати Годишним програмима управљања; *динамика*: 2026– 2035. година).

3. Чување Специјалног резервата природе „Сува планина“ што обухвата:

- Унапређење рада и опремања чуварске службе, сагласно Правилнику о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја (*субјект*: Управљач уз помоћ у суфинансирању од стране Министарства заштите животне средине, средстава из накнада за коришћење заштићеног подручја и сопствених средстава од обављања делатности и других институција што ће се прецизирати Годишњим програмима управљања; *динамика*: 2026 – 2035. година).

4. Уређење Специјалног резервата природе „Сува планина“ што обухвата:

- Постављање и обнављање путоказа, столова са надстрешницима, гарнитура столова са клупама, израду и постављање корпи за отпатке, израду и постављање ложишта за пикник, уређење и обележавање пешачких, бициклистичких и трим стаза; кошење траве на местима где су излетишта, видиковци и др., мере гајења и заштите шума (*субјект*: управљач уз помоћ у суфинансирању од стране Министарства пољопривреде и заштиту животне средине што ће се прецизирати Годишњим програмима управљања; *динамика*: 2026–2035. година).

5. Популаризација и презентација Специјалног резервата природе „Сува планина“ што обухвата:

- Штампање флајера, лифлета, публикација и сл.; израду WEB презентације, израду информативних пунктова, израду навигационих апликација за обилазак подручја, планинарење и др. (*субјект*: управљач и локална самоуправа, уз помоћ у суфинансирању од стране Министарства заштите животне средине што ће се прецизирати Годишним програмима управљања; *динамика*: 2026 – 2035. година).

6. Пројекти и програми заштите, коришћења, презентације и одрживог развоја Специјалног резервата природе „Сува планина“ што обухвата израду програма и пројеката из области:

- заштите и унапређења споменичког наслеђа;
- заштите и унапређења геонаслеђа;
- унапређења и развоја пољопривреде;
- туристичке валоризације;
- управљања отпадом;
- заштите традиционалних делатности;
- мониторинга биљних и животињских врста;
- стратешких процена утицаја на животну средину;
- процена утицаја на животну средину и др, (*субјект*: управљач, локална самоуправа, невладине организације и др. уз помоћ у суфинансирању од стране Министарства заштите животне средине што ће се прецизирати Годишњим програмима управљања; *динамика*: 2026 – 2035. година);
- израда и развој информационог система ГИС-а.

14.

ФИНАНСИЈСКА СРЕДСТВА И МАТЕРИЈАЛНЕ ПРЕДПОСТАВКЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ ПОВЕРЕНИХ ПОСЛОВА УПРАВЉАЊА СРП „Сува планина“

Финансијска средства и материјалне претпоставке за извршење поверених послова управљања СРП „Сува планина“

Сагласно планираним активностима и задацима, које треба да изврши Управљач СРП „Сува планина“, у оквиру Плана управљања СРП „Сува планина“ за период 2026-2035. година, процењено је да су неопходна финансијска средства у износу од:

Период 2026-2035	Учешће (динара)		Свега (динара)
	Буџета РС	ЈП „Србијашуме“ и накнаде за коришћење СРП „Сува планина“	
	63.220.000,00	52.789.500,00	116.009.500,00
%	54	46	100,00

С обзиром да се План управљања СРП „Сува планина“ ради за период од 10 година, као и да је тешко у овом тренутку предвидети трошкове у десетој години примене Плана управљања, за сваку годину дате су пројекције видова радова које треба урадити сходно планираним циљевима, уз процену потребних финансијских средстава, полазећи од садашњих јединичних трошкова.

Финансирање заштићеног подручја, према члану 69. Закона о заштити природе, обезбеђује се из: средстава буџета Републике Србије, односно јединице локалне самоуправе; накнада за коришћење заштићеног подручја; прихода остварених од обављања делатности; средстава обезбеђених за реализацију програма, планова и пројеката у области заштите природе; донација, поклона и помоћи и других извора у складу са законом. Део буџетских средстава обезбеђује се из субвенција за заштићена природна добра од националног интереса које се сваке године утврђују Законом о буџету Републике Србије и додељују управљачима заштићених подручја од националног интереса на основу Уредбе Владе Републике Србије.

Субвенције се додељују управљачима на основу програма управљања заштићеног подручја за сваку календарску годину на који Министарство даје сагласност у складу са законом. Средства субвенција за 2026. годину биће опредељена у оквиру лимита на разделу Министарства надлежног за послове заштите животне средине.

Право на коришћење ових средстава имају сви управљачи заштићених подручја од националног интереса, односно национални паркови и заштићена подручја проглашена уредбом Владе.

Управљачи подnose захтев за доделу субвенција Министарству надлежном за послове заштите животне средине и са тим Министарством закључују уговор о висини и начину коришћења, односно намени тих средстава.

Политика расподеле средстава субвенција, у оквиру укупних средстава утврђених Законом о буџету, подразумева да Управљач заштићеног подручја у једној години може добити већа средства а у другој мања, у зависности од значаја и приоритета субвенционисаних радова и активности, тако да та средства не морају имати континуирани раст у десетогодишњем периоду. То значи да се лимити утврђени фискалном стратегијом на разделу министарства надлежног за послове животне средине, у оквиру кога су и средства субвенција, не морају нужно односити на појединачне кориснике субвенција, већ та средства појединим управљачима у некој години могу бити значајно умањена а другим повећана, уколико се ради о завршетку започетих или започињању нових пројеката који су од општег интереса.

План управљања СРП „Сува планина“ спроводи се Годишњим програмом који садржи:

- ✓ послове и задатке који се непосредно спровode у текућој години,

- ✓ динамику извршења програмираних радова, послова и задатака и
- ✓ неопходна финансијска средства за реализацију Годишњег програма управљања.

На Годишњи програм управљања СРП „Сува планина“ сагласност даје Министарство надлежно за послове заштите животне средине.

Поред обезбеђења финансијских средства за реализацију Плана управљања неопходно је да:

- ✓ Управљач унапређује рад чуварске службе, сагласно Правилнику о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја, Уредби о проглашењу СРП „Сува планина“ и Правилнику о унутрашњем реду и чуварској служби СРП „Сува планина“;
- ✓ Управљач донесе управљачка документа (План управљања, Програм управљања, Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби, Одлуку о накнадама за коришћење СРП „Сува планина“ и др.) и на иста добије сагласност надлежних министарстава;
- ✓ Управљач и други корисници СРП „Сува планина“ ускладе своје планове, програме и основе са Уредбом о проглашењу СРП „Сува планина“;
- ✓ Управљач оствари сарадњу са свим корисницима СРП „Сува планина“, локалном самоуправом, локалним становништвом, невладиним организацијама и другим институцијама у области заштите, унапређења, промовисања и одрживог развоја СРП „Сува планина“;
- ✓ Управљач оствари сарадњу и има помоћ у спровођењу прописаних режима заштите на подручју СРП „Сува планина“ од стране надлежне републичке инспекције за заштиту животне средине, грађевинарство, шумарство и др.
- ✓ Програме и пројекте из области заштите, унапређења, промовисања и одрживог развоја СРП „Сува планина“, заједнички раде управљач и Завод за заштиту природе Србије, Министарство заштите животне средине, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Министарство културе, Шумарски и Биолошки факултет и друге научне и истраживачке институције, као и локална самоуправа и организације цивилног друштва.

Предлог плана сачинили:

Бојан Митић, дипл.инж.шум.

Светлана Баковић, дипл.инж.пољ.

15.

ПЛАНИРАНИ ВИДОВИ РАДА И ПРЕГЛЕД ФИНАНСИЈА У ПЕРИОДУ ВАЖЕЊА ПЛАНА УПРАВЉАЊА СРП „Сува планина“ (табеларни преглед)

16.
ПРИЛОГ
(фотографије)

План урадили:

Светлана Баковић, дипл. инж. пољопривреде

Бојан Митић, дипл. инж. шум., Самостални референт за ЗПД и ЗЖС

